

Form. II. G.
2392.
9.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK.

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

IX.

OSWALD ÚJBÁNYAI JEGYZŐ
NÉMET VERSES ELBESZÉLÉSE
A XIV. SZÁZADBÓL

IRTA

CZINKOTSZKY JENŐ.

BUDAPEST

PFEIFER FERDINÁND KÖNYVKERESKEDÉSE

1914.

Ára 2 korona 50 fillér.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK.
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

IX.

OSWALD ÚJBÁNYAI JEGYZŐ
NÉMET VERSES ELBESZÉLÉSE
A XIV. SZÁZADBÓL

IRTA

CZINKOTSZKY JENŐ.

BUDAPEST

PFEIFER FERDINÁND KÖNYVKERESKEDÉSE

1914.

168125

MAGYAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Nyomatott MAY JÁNOS könyvnyomdájában,
Budapest, II. ker., Főherceg Albrecht-ut 3.

ELŐSZÓ.

Dolgozatom tárgya egy középfelnémet verses elbeszélés a XIV. század utolsó éveiből, mely János pap ismert levelét s a II. Frigyes császár eltűnéséről szóló mondát dolgozza fel. Szerzője, *Oswald der Schribar*, saját állítása szerint (1380 sor) Magyarországon, Ujbányán (Königsberg, Bars m.) írta művét.

Oswald diák magyarországi tartózkodását nálunk dr. Heinrich Gusztáv említette először (*Német irod. tört.* 1886. I. 461. l.).

A költemény jelentőségére dr. Bleyer Jakab egyetemi tanár úrnak az 1911—12. év II. felében tartott *Német elbeszélő irodalom a XIV. és XV. században* cz. kollégiuma hívta fel figyelmemet.

E verses elbeszélés oly időből származik, melyből még nagyon kevés hazai német irodalmi termékről tudunk. Igen fontos tehát annak az eldöntése, vajjon magyarországi születésű volt-e szerzője, vagy pedig külföldi, ki csak hazánkban jártában írta művét. Mert ha az előbbi feltevés a helyes, akkor Oswald bizonyos tekintetben uttörő a magyarországi német írók közt, műve pedig — tisztán csak költői értékét tekintve is — az első helyet foglalja el a hazai régi német nyelvemlékek közt.

Munkámban Oswald származásának a kérdését igyekszem a philologia eszközeivel tárgyilagosan, minden előre kitűzött cél nélkül dülőre juttatni.

Budapest, 1914. évi február hó.

RÖVIDÍTÉSEK.

Cod. Dipl.	=	Fejér, <i>Codex Diplomaticus</i> .
Cur. Prot.	=	Curiale Protocollum (Ujb. It.)
Ekl.	=	esztergomi káptalani levéltár.
F.	=	Fejérpataki László, <i>Magyarországi városok régi számadáskönyvei</i> . Budapest, 1885.
jk.	=	jegyzőkönyv.
M.	=	Oswald költeményének 1478. évi másolata.
nyj.	=	nyelvjárás.
O.	=	Oswald der Schreiber.
Stb.	=	Stadtbuch (Ujb. It.)
Ujb. It.	=	Ujbányai levéltár.
<hr/>		
an.	=	alnémet (niederdeutsch).
fn.	=	felsőnémet (oberdeutsch).
kfn.	=	középfelnémet (mittelhochdeutsch).
kkn.	=	keleti középnémet (ostmitteldeutsch).
kn.	=	középnémet (mitteldeutsch).
nyg.	=	nyugati germán (westgermanisch).
nykn.	=	nyugati középnémet (westmitteldeutsch).
rfr.	=	rajnai frank (rheinfränkisch).

I. FEJEZET.

János pap mondája.¹⁾

A XII. század vége felé az a hit terjedt el Nyugateurópában, hogy él Indiában egy hatalmas uralkodó, János pap, ki a szentföldi szorongatott keresztények segítségére akart jönni. E szándéka azonban meghiusult.

Ez az alapmotivuma a János pap mondájának, melyre kezdetül fogva nagy hatással volt egy János patriarcháról szóló legenda. A legenda történeti háttere egy 1122-iki indiai követjárás. Egy Névtelen és Odo s. remi-i apát közlik a követek elbeszélését, mely a patriarcha csodás országának a leírására szoritkozik. Ezzel szemben a huszonhárom évvel később felbukkanó János pap mondájának már valószínűbb jellege van. Oly eseményeket említ, melyek történeti tényeknek bizonyultak. E monda Freisingi Ottó krónikája útján terjedt el a Nyugaton.

Ottó Edessa eleste után (1144) találkozott Vitebroban a gabulai (Geba, Antiochia) püspökkel, ki sokat beszélt neki egy János nevű pap-királyról²⁾ („rex et sacerdos“). Ez a János állítólag Armenián túl lakik, nestorianus s egy nagy harcban leverte a perzsa és méd királyt. E harc után János a jeruzsálemi szorongatott keresztények segítségére indult, azonban a Tigris feltartóztatta útjában. Egy ideig várt, hogy befagyjon a folyó s átkelhessen rajta, de később megúván a tétlenséget, visszatért országába.

¹⁾ Fr. Zarncke, *Der Priester Johannes* (Abh. der Kg. Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften. Phil. Hist. Classe VII. kötet.) 828. ll. (rövidítve: Zarncke.) Zarncke e művében közli Oswald költeményének teljes szövegét is.

²⁾ Zarncke 21. ll.

Eddig tart Freisingi Otto elbeszélése. Hogy mely évben folyt le János papnak a perzsa s méd királylyal való harcza, azt nem mondja meg krónikásunk. De egy más forrásmunka, az admonti annalesek folytatása, az 1141-ik évet jelöli meg ez esemény időpontjául. Bár valószínűleg csak a véletlen játszik közre, mégis bizonyos, hogy 1141-ben történt az a nagy csata, melyre a gabulai püspök célzott.

A monda történeti háttérének tisztázása G. Oppert és Fr. Zarncke érdeme.¹⁾

A XII. század első felében hosszas harcok után a szelcsukida Szindzsar lett Perzsia egyeduralkodója. Az arab források (Ibn el Athir, Abufarads-Bar, Abulfeda) egybehangzóan írják, hogy ezt a Szindzsart és unokaöccsét Mahmutot (tehát nem testvérét, mint az említett püspök mondta), a chinai El-Avar (vagy Ku-Khán), ki már 1128-ban megjelent Kaszar határán, 1141-ben egy véres csatában leverte. „Ennél nagyobb és véresebb vereség nem érte Izlamot Khoraszanban“, írja Ibn el Athir *El Avar* című krónikájában.

E perzsa forrásokat kiegészítik a chinai annalesek közleményei. Ezek elbeszélik, hogy a Liaō dinasztíából származó Yeliu-Tase 1124-ben a King dinasztia elől kénytelen volt menekülni. Nyugatra ment, s átlépte seregével Kaszar határát is.

Ez a Yeliu-Tase azonos az arab krónikák El-Avarjával. Tehát Yeliu-Tase volt az, aki a keresztények félelmes ellenségét, Szindzsar szultánt legyőzte.

Midőn Nyugaton elterjedt a szultán vereségének a hire, mindenki azt hitte, hogy a győztes csakis keresztény uralkodó lehet, ki majd a Szentföldet is fel fogja szabadítani. Elnevezték János papnak, ép úgy mint később Dzsingisz Khánt Dávid királynak.

*

A XIII. században egy levél bukkant fel, melyet állítólag ez a János pap intézett Emmanuel császárhoz. E levél a középkorban rendkívül sok másolatban forgot közkézen. Szövegét 96 kézirat alapján teljes kritikai apparátussal Zarncke adta ki.²⁾ Az eredeti szöveget, mely 1177 körül keletkezhetett, később sokan kibő-

¹⁾ Dr. G. Oppert, *Der Presbyter Johannes in der Sage und Geschichte*. Berlin 1870, és Zarncke 24. II.

²⁾ Zarncke 83. II.

vitették s átdolgozták.¹⁾ Zarncke öt interpolációs latin szöveget különböztet meg (A, B, C, D, E).

A levél rövid tartalma a következő: János pap levelét Emmanuelhez, Róma kormányzójához intézi, kiről hallotta, hogy őt nagyra becsüli. „Ego presbyter Johannes, dominus sum dominantium et praecllo in omnibus divitiis, quae sub caelo sunt, virtute et potentia omnes reges universale terrae.“ Ilyen hangon írja le hatalmát. Hetvenkét király az ő adófizetője. India felett uralkodik. Hátsó-India is tartományai közé tartozik; ott nyugszik Tamás apostol teste. Ismerteti ezután országa állatvilágát; a veszedelmes és kártékony állatok teljesen ismeretlenek, ellenben faunok, satyrok, gigászok nagy számmal akadnak. Országának főfolyója Ydonus, gazdag drágakövekben. Csodálatos növények is nőnek országában. Aki az „assidios“-t megszagolja, kénytelen megmondani nevét, s hogy hovávaló. Van egy patakja is, melynek csodatévő ereje van: ha valaki vízből iszik, oly erőben marad, mint amelyben volt 32 éves korában (1—30. §.). Országában van egy tenger is, melyben, — bár a vizet homok helyettesíti, — sok hal él. Hajóval nem lehet átkelni rajta. Vannak olyan patakok is, melyekben víz helyett kő folyik. Országában sok a szalamandra. Bőrüket ruhává dolgozzák fel, melyeket tűzben mosnak meg. Drágakő, arany, ezüst mérhetetlen mennyiségben található, ezért szegény ember nem is akad országában. Alattvalói nem képesek hazudni; ha valamelyik megpróbálja, rögtön meghal (31—56. §.).

Ezután áttér fővárosa épületeinek leírására. Palotájának két kupoláján arany almák vannak, melyek drágaköveket rejtenek magukban. Ezek világítanak éjjel. Az asztalok aranyból, ezüsből, ametisztből készültek. A padló „onichimentum.“ A lámpákban balzsam ég. A szoba, „in qua requiescit sublimitas nostra“, drágakövekkel van diszitve. Naponként egyszer étkeznek. Palotája előtt van egy tükör, melyben meglátja azt, ki gonosz tervet forral ellene. A hét minden napján más király szolgálja ki. 62 fejedelem és 365 lovag ül asztalánál. Van egy másik palotája is, melyet még atyja, Quasideus építtetett. Ezt is leírja részletesen. A főbb méltóságok betöltői mind más országok királyai, kik főpapok is egyuttal. „Si potes dinume-

¹⁾ Magyarra Valkai András fordította le John Maundeville és Jovius latin munkája alapján (I. Binder Jenő, *Prister Johann*: EphK. X. 532. II.) nem pedig németből, mint Toldy Ferenc gondolta (*Magy. Költ. Tört.* 1867. 421. I.).

rare stellas caeli, et harenum maris, dinumera et dominium nostrum et potestatem nostram“ (57—100. §.).

E levélnek öt meglehetősen teljes német fordítása maradt fel. A régi változatlan szöveg (A) alapján készült egy északnémet (XIII. század; Zarncke 121. ll.) és egy délnémet fordítás (XIII. sz.; Zarncke 129. ll.). A B szöveget a Jüngerer Tituel szerzője fordította le először (Feirefiz megismerteti Parzivalal János pap országának hatalmát; Zarncke 142. ll.). Egy müncheni kézirat fordítása szintén a B szövegből indul ki, csak hogy a levél itt már keretes elbeszéléssel van körülveve: Manuelhez, „Ramaney“ királyához követség jön János paptól. Felolvassák a levelet. Erre Manuel — kinek régóta vágya, hogy a papkirály szolgálatába léphessen — összehívja alattvalóit s elvezeti őket Indiába, János országába, ahol boldogan élnek (Zarncke 167. ll.). A levél ötödik fordítása Oswald der Schreiberé.

II. FEJEZET.

A német császármonda.

A német császármonda (Kaisersage)¹⁾ tárgya kezdetben II. Frigyes titokzatos eltűnése s a visszatértében való néphit volt. A XVI. sz. óta azonban lassanként kiszorítja unokáját az öreg Barbarossa s a XIX. sz. elején, Rückert híres balladájának megjelenése után (1813) egész Németországban általános lesz az a nézet, hogy eredetileg is I. Frigyes volt a monda hőse. 1816-ban a Grimm testvérek is *Friedrich Rotbart auf dem Kyffhäuser* czimen vették fel a mondát gyűjteményükbe.

A kedvelt költő balladája támogatva a tudós Grimm testvérek véleményétől, oly hatással volt azokra is, kik a császármondával tudományosan kezdtek foglalkozni, hogy mindegyikük I. Frigyes tekintette a monda hőségnek, s ha kutatásaik közben oly nyomokra akadtak, melyek II. Frigyesre mutattak, készek voltak bármily magyarázatra, csak hogy hibás alapfeltevést meg ne kelljen

¹⁾ A „Sage vom Kaiser Rotbart“ elnevezés helytelen, a „Kyffhäusersage“ név sem helyes, mert a K. hegyet a mondának csak XVI-ik századbéli feldolgozásai kapcsolják össze a császármondával.

változtatni. Így 1844-ben feltűnt Grimm Jakabnak, hogy az ál-Frigyesek mind II. Frigyesnek adták ki magukat. Ő azonban egy rövid megjegyzéssel napirendre tér a dolog felett.¹⁾

A későbbi kutatók is csatlakoztak Grimm ezen véleményéhez. Uhland szerint „beide Friederiche werden wohl auch sagenhaft verschmolzen.“²⁾ Ugyanezt mondja Massmann³⁾ és Hartwig⁴⁾ is. Michelsen már észreveszi, hogy a monda szála II. Frigyesre vezetnek vissza, de azért ő is követi Grimm magyarázatát.⁵⁾ A népies történeti munkák is mind I. Frigyest tartják a monda hősnének. Sőt Riezler — a Voigt által is kitűnőnek talált történeti értekezésében — I. Frigyes halálának elbeszélése után ezt írja: „Das Volk hat das Ende seines gewaltigen Herrschers dem Natürlichen völlig entrückt, und Friedrich in jenes luftige Bereich reiner Sage erhoben, das sich nur den liebsten Helden der Nation erschliesst.“⁶⁾ Végre 1870-ben G. Voigt bebizonyította, hogy a monda eredetileg II. Frigyes alakja körül képződött, s csak egy 1519-i népkönyv cseréli fel először őt az öreg Barbarossával.⁷⁾

*

A monda első szála azon ókeresztény felfogásra vezethetők vissza, mely szerint az utolsó ítélet előtt Antikrisztus jut uralomra, az ő bukása után pedig megalakul az ezeréves birodalom (chiliazmus). János jelenései Nérot tekintik az Antikrisztusnak. Az egyházatyák idejében ezért nem is hittek Nero halálában. Az a nézet terjedt el, hogy vissza fog térni a császár és folytatni fogja átkos ural-

¹⁾ „Die Sage mag auch beide Friederiche den ersten und den zweiten mengen.“ J. Grimm, *Deutsche Mythologie*. Göttingen 1844.² II. 920 l. (röv.: Grimm¹⁾).

²⁾ L. Uhland, *Nichtcyklische Heldensagen*: Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage. I. Stuttgart, 1865. 498. l. (röv.: Uhland).

³⁾ Massmann, *Kaiser Friedrich im Kyffhäuser*. Quedlinburg — Leipzig, 1850. 11. l.

⁴⁾ O. Hartwig, *Über die Entstehung und Fortbildung der Sage von der Wiederherkunft Kaiser Friedrich des Staufers*. Cassel. 1860. 23. l.

⁵⁾ Michelsen, *Die Kyffhäuser Kaisersage*. (Zeitschrift des Vereins für thür. Geschichts und Altertumskunde. I. kötet, 2. füzet.) Jena, 1853.

⁶⁾ S. Riezler, *Der Kreuzzug Kaiser Friedrichs I.* (Forsch. Zur d. Geschichte X.) 132. II.

⁷⁾ G. Voigt, *Die deutsche Kaisersage*: Historische Zeitschrift XXVI. (Röv.: Voigt).

kodását. Ezen tanokat a kelet-római birodalomban a methodisták¹⁾ tovább fejlesztették. Szerintük az Antikrisztus fellépését a bizánczi császárság virágkora fogja megelőzni. A methodisták hatása alatt áll az 1084-ben feljegyzett *Vaticinium Sibyllae*²⁾ és Adso apát műve *De vita Antichristi*, melynek egy fejezetéből jól megismerhetjük a Methodisták tanait. „Tradunt namque doctores nostri, quod unus ex regibus Francorum . . . erit maximus omnium regum et ultimus, qui postquam regnum suum fideliter gubernavit, ad ultimam Hierosolymam veniet et in monte Oliveti sceptrum et coronam suam deponet. Hic erit finis et consumnatio Romanorum et christianorum imperii . . . dicunt Antichristum mox adfutura et tunc relabatur homo peccati.“³⁾

Az Entrechrist-ről szóló költemény (XII. sz. vége) szintén azt mondja, hogy „der Vranchin chunic einer“ jönni fog, s hatalma alatt egyesíti az összes országokat.⁴⁾ A XII. sz.-ban már nagyon el volt terjedve a végső katasztrófát megelőző keresztény birodalomról szóló monda. Vártak is egy királyt a frank törzsből, de határozott személyhez nem fűzték óhajukat.

A monda tovább fejlődésére döntő befolyással volt II. Frigyesnek a pápával való harca. A papság, főleg a joachiták⁵⁾ Frigyeset tekintették az apokalyptikus iratok Antikrisztusának. Szerintük nem halt meg a császár 1250-ben, hanem csak visszavonult, hogy titokban működve egy ideig — amint azt a thessalonikabeliekhez intézett II. levél írja az Antikrisztusról — újra visszatérjen s befejezze ördögi művét. A joachiták képzeletében így lassanként egybefolyt a jóslatok utolsó császára Frigyesnek, az egyház ellenségének alakjával. S ha tekintetbe vesszük, hogy Manfred Frigyes halálát politikai okokból sokáig titkolta, még érthetőbbé válik a Frigyes halálában való kétkedés. Ezekszerint a joachita s a methodista tanok hatásának kell tulajdonítanunk azt, hogy *Olaszországban* a nép nem hitt Frigyes halálában. A bécsi

1) Nevüket Szent Methodiustól kapták. Neki tulajdonították azokat a jóslatokat, melyek a világ végéről szóltak.

2) Fr. G. Schultheiss, *Die deutsche Volkssage vom Fortleben und der Wiederkehr Kaiser Friedrichs II.* Berlin. 1911. 13. l. (röv.: Schultheiss).

3) R. Schröder, *Die deutsche Kaisersage.* Heidelberg. 1891. 4. l. (röv.: Schröder).

4) Schröder 6. l.

5) Franciskánus szerzetesek, a fiorei Joachim apát († 1202) tanítványai.

Jansen Enikel említi is (1260 körül), hogy Itáliában nagy vita folyik akörül, meghalt-e Frigyes vagy nem.

A német császármonda Schultheiss szerint már nem keletkezhetett a joachita tanok hatása alatt. Ugyanis nincs semmi adatumk, mely amellett szólna, hogy a joachiták által kedvelt Sybilla-féle jóslat a német népre is hatott. Hiszen le sem lehetett fordítani németre, s homályos szavaiból ép úgy következtethetünk Frigyesnek, mint valamely utódjának feltámadására. Schultheiss azon a véleményen van, hogy a német császármonda a német eretnekeknek II. Frigyesben, mint szövetségükben való hitéből indult ki.¹⁾

Már az investitúra harc idején meg volt az a törekvés, hogy az egyházat meg kell fosztani világi hatalmától, s hogy a papokat az egyházi teendők végzésére kell korlátozni. Később bresciai Arnold a szószólója ennek a nézetnek. Bár őt, mint eretneket elégették, nem maradt utódok nélkül.²⁾ IV. Ottó alatt felmerül már a papi birtokok szekularizációjának gondolata is. Eléggé ismeretes ez Walther von der Vogelweide két Spruch-jából.³⁾

A XIII. sz. első felében a pápa és a császár közti nagy harcban nem kerülte el II. Frigyes sem a papi vagyon felosztásának gondolata, a mint az két leveléből kitünik (1227. és 1245.).⁴⁾ Ezen a ponton azonban találkozott Frigyes törekvése a valdensok óhajával. A lyoni koncilium után pedig, mely a császárt megfosztotta trónjától, közel állott Frigyes az eretnesség gyanújához is. A sváb-halli szekta tagjai úgy látszik már annak is tekintették, mert vándor papjaik Johannes Stade szerint beszédük végén felszólitották a hallgatóságot: „Orate, pro Domino Friderico imperatore et Conrado filio eius, qui perfecti et iusti sunt.“⁵⁾ E vándorszerzetesek valdensek voltak, nem pedig német joachiták.⁶⁾ Schultheiss szerint ezekben a valdens körökben terjedhetett el

¹⁾ Schultheiss 47. és 100. l.

²⁾ Schultheiss 15. l.

³⁾ H. Paul, *Die Gedichte Walthers von der Vogelweide*. Halle, 1911⁴. 79. sz. 65—73 és 73—80 sor.

⁴⁾ „ . . . quia semper fuit nostrae intentio voluntatis clericos cuiusque ordinis ad hoc inducere et maxime maximos, ut tales perseverarent in fine quales fuerunt in ecclesia primitiva, apostolicam vitam ducentes, humilitatem Dominicam imitantes.“ 1245. Matthaeus Paris, ed. Luard. III. 477.

⁵⁾ *Annales Stadenses*. Mon. Germ. XVI., 372.

⁶⁾ Haupt, *Waldensertum und Inquisition im südöstlichen Deutschland* (Deutsche Zeitschrift für Gesch. Wissenschaft.) 1889. I. 286. II.

először az a nézet, hogy II. Frigyes nem halt meg, mint azt a papok hirdetik, hanem él és vissza fog jönni, hogy befejezze megkezdett reformmunkáját. „Weder die italienischen Joachiten, — írja Schultheiss ¹⁾ — noch andere Feinschmecker apokalyptischer Geschichtsphilosophie hätten einen Zugang zu diesen Unterschichten des deutschen Volkes finden können“.

*

A monda csirájának a császár halálában való kételkedést tekinthetjük. Már Jans Enikel írja (1250—1260 közt), hogy Olaszországban sokat vitatkoznak afelett, meghalt-e Frigyes császár, vagy sem. ²⁾ Ugyanez időben a szász világkrónika is írja: „Bi den tiden segede man, dat storve Keiser Vrederic; en del des volkes segede, he levede, de twiwel warede lange tit.“ ³⁾ A monda ezen kiinduló pontját tehát nem kell olasz kölcsönzésnek tekintenünk. Bajos is ezen egyszerű adatban a joachiták hatását látni.

A bajor világkrónika a mondát fejlődésének egy későbbi stádiumában mutatja: „Do begruben si in (t. i. Frigyes) in der stat zu Fungia als haimlich an Sant Lucientag, daz genug laut und herren in manigen landen wol vierzich jar in dem won waren, er wer nicht tot, und waren sin wartent, also daz er solt wider reichsen mit solichem gewalt und hereschaft, als er wol dreu und drizzich jar getan hat.“ ⁴⁾ A nép tehát azt hitte, hogy Frigyes újra fog uralkodni. E sorok kétségtelenül a hú Frigyes-pártiak felfogását tükrözteti vissza, mely a joachiták jóslataival semmiféle összefüggésben nincs. A krónika írója azonban nem tudta, hogy a Frigyes visszatértében való hit tovább élt, bár csak igen kis körben, amelyből azonban egy különös esemény folytán kilépett, új elemekkel gazdagodva kerek mondává kristályosodott s az egész német nép körében elterjedt.

Ezen esemény az első ál-Frigyes fellépte volt. 1284-ben Lübeckben egy ember Frigyes császárnak adta ki magát. (Igazi neve Dietrich Holzschuh vagy Tile Kolup volt.) A város lakóinak nagy része pártjára állott. Innen Kölnbe, majd Neussba ment, ahol

¹⁾ Schultheiss 22. l.

²⁾ Közölve ZfdA. V. 292.

³⁾ Mon. Germ. *Deutsch Chroniken*. II. 258. 399. fejezet.

⁴⁾ Mon. Germ. *Deutsche Chroniken*. II. 325. fejezet.

valóságos udvart tartott. Királynak nevezte magát: „Fredericus Dei gracia Romanorum imperator . . .“¹⁾ Hiveinek nagy része a valdensekből került ki, kik tőle várták Frigyes egyházreformáló terveinek keresztülvitelét. Dicsősége azonban nem tartott sokáig. 1285-ben a kölni érsek sereggel indul ellene. Ő elhagyja a várost, délfelé megy, Wetzlar pártjára áll. Azonban Rudolf megjelenik a város előtt, a polgárok elpártolnak emberüktől, ki mint eretnek 1285. jun. 7-én tüzhalált halt. („de falsitate et heresi igne meruit concremari.“)²⁾

Hogy ezen ál-Frigyesnek elégetése adta meg a német császármondának a csodás elemet, az kitűnik Ottokár rimés krónikájából. Ottokár ki sokáig volt „fahrender“, művét 1305—20 közt írta. Forrásul latin krónikákon, Ellenhart tudósításán s a salzburgi évkönyveken kívül a népmondát is felhasználta. Részletesen elbeszéli a neussi Frigyes történetét: hogy fogadta a nép Frigyeset (kit állandóan Keisernek nevez), hogy ment Rudolf seregével Wetzlar falai alá, kik mentek be a városba tárgyalni a „Keiserrel“, aki hajlandó is volt bíróság elé állni. A kérdésekre oly feleleteket adott, hogy a többség a valódi Frigyesnek tartotta. Ennek ellenére tüzhalálra ítélték. A hamuban csodálatoskép nem találtak csontokat :

und heten niender funden
darinne dhein gebeine
als ein böne kleine . . .
ez waer von gotes kraft
daz er liphafft
solde noch beliben
vnd die pfaffen vertriben³⁾

Az elbeszélés ezen csodálatos eleme valószínűleg nem Ottokár találmánya, hanem egy oly munkából származik, mely a neussi embert az igazi Frigyesnek ünnepelte. Az egész elbeszélés is erős pápaellenes tendenciája miatt csakis eretnekek közt keletkezhetett, vagy azon földmives és polgári körökben, melyek a valdens tanoknak leginkább hozzáférhetőek voltak. (Tudjuk, hogy a XII. sz. végétől kezdve a valdizmus igen el volt terjedve. Ausztriá-

¹⁾ Schultheiss 29. l.

²⁾ Lacomblet, *Niederrhein. Urkundenbuch* II. 478. N. 808.

³⁾ Schultheiss 110. l.

ban s Németország déli részén a valdensek és a velük rokon hiten levők száma állítólag 80.000 volt, Csehországban és Morvaországban pedig számtalan.¹⁾ A monda további fejlődése lépésről-lépésre nem mutatható ugyan ki, de a főbb fázisok nincsenek egészen homályban.

Egyike a legrégibb motívumoknak az, hogy Frigyes a pápai átok elől elbujdosott messze földre. Frigyesnek ezen utjával azt az időt akarták kitölteni, mely halála (1250) és a neussi ál-Frigyes fellépte (1284) közt telt el. Reinfried von Braunschweig írja (1291 körül) Jeruzsálemről:

Kam aber in der Kristen hand
bî kaiser Frideriche
und dô der fürste rîche
so wunderlichen wart vertriben
als in der crônik ist geschriben
do viel es an die heiden wider.²⁾

I. Rothe († 1434.) pedig krónikájának egy fejezetében beszél a szicíliai ál-Frigyesről († 1261), ki azt mondta, hogy ő „Keiser Frederich, den der Babist verbonnen hatte, umbe seine Ketzerey unde us der christenheit von Konigk Heynrich, lantgraven zu Doringen unde den andern fursten mit seyme sone ubir mer getriben wart.“³⁾ Oswald der Schreibernél Frigyes „als ein waler“ jelenik meg, tehát mint zarándok, ki messze földről jött. Beszédbe elegyedik a parasztokkal. Ez megint új képződménye a népmondának.

A XIII. sz. végén két Meistersingerlied is feldolgozza a mondat, mely ezáltal kilépett a valdensek szűkebb köréből. Az első (egy wilteni kéziratban) akkor keletkezett, amikor Bajor Lajos és Szép Frigyes harcza javában folyt. A szerző Frigyesnek igéri a győzelmet, s tőle várja a Sybilla-féle jóslat teljesítését. Ily módon belekerült irodalmi eredetű motívum is a népmondába (talán a tanultabb valdens prédikátorok révén). A zsidóüldözésre való célzás már XIV. sz.-beli német mozgalmakra utal. Szövege a következő:

¹⁾ Haupt, *Waldensertum u. Inquisition im südöstlichen Deutschland* (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1889.) I. 286. II.

²⁾ P. Zimmermann, *Die geschichtlichen Bestandteile im Reinfried* (Germania, Bartsch, 31. kötet.) 161. I.

³⁾ Liliencron, *Thüringische Geschichtsquellen*. III. 426. I.

Sy es kumpt zu scheine
 ein Kayser, haisset Friederich
 der wird mit recht gewynnen noch das heylig grap
 der hangt seinen schilt an durren baum,
 so grüenet er zehand
 er ist alles loubes frey und ist an bluede zwar
 darnach so gruenet er mit crefften und kummend saelden reiche jar
 judischew diet, dein glaub mus ein ende han
 und aller pffaffen meisterschafte mag nit das sybend teil bestan
 so bit wir gott durch seinen höchsten namen drey
 das er uns mache an der sele von allen sorgen frei Amen.

Ugyanezeket a motivumokat dolgozza fel egy másik Meistersingerlied is Regenbogen „grauer Ton“-jában. ¹⁾ E költemény azonban már nem Lajos és Frigyes, hanem Lajos és a pápa harcára czéloz, mely II. Frigyes és IX. Gergely viszályára emlékeztetett. E két költemény egyházellenes tendenciája világosan mutatja a monda valdens eredetét.

Johann von Winterthur (XIV. század közepén) krónikájában a neussi ál-Frigyessel kapcsolatban megemlékezik azon néphitről, mely szerint Frigyes császár vissza fog jönni: „In hiis temporibus apud homines diversi generis . . . vulgabatur: imperatorem Fridericum secundum huius nominis ad reformandum statum . . . ecclesiae venturum in robore maximo potentatus. Adiciunt quoque homines praedicta sencientes, quod necesse sit eum venire, si in mille partes secatus esset . . . Secundum igitur istam assertionem, cum resuscitatus ad imperii sui culmen reversus fuerit, puelle vel femine pauperi in matrimonio junget virum divitem, et e converso, moniales et sorores in seculo degentes maritabit, monachos uxorabit, pupillis, orphanis, viduis, omnibus et singulis spoliatis res ablatas restituet cunctisque faciet insticte complementum. Clericos persecutor adeo atrociter, quod coronas et tonsuras suas stercore bovino, si aliud segmentum non habuerint, obducent, ne appareant tonsurati.“ ²⁾ Ő azonban mint francziskánus elitéli ezt a babonát „non cesso mirari de ista falsa credulitate“ s a bibliából vett érvekkel cáfolja a néphit helytelenségét. Sőt az igazi vándorszerzetesek szokása szerint komikussá is teszi a neussi

¹⁾ Közli Schultheiss 55. II.

²⁾ Kiadta: E. Wyss, *Archiv f. Schweiz. Gesch.* XI. 249. II.

Frigyest, a nép tiszteletének tárgyát, ki miután elég ideig élvezte jogosulatlan dicsőségét, bizonyára visszatért övéihez, hogy folytassa abban hagyott mesterségét.¹⁾

A mondát feldolgozta Johannes Rothe thüringiai kronikás is a XV. század első negyedében. Szerinte Frigyes eretnek volt, ép úgy mint azok, kik azt hiszik, hogy vissza fog még jönni. „Von dissem Keiszer Frederiche dem Ketzer erhub sich eyne nüwe Ketzerrey, die noch heymelichen under cristen ist, unde die glauben gentzlichen, das Keiszer Frederich noch lebe unde lebende bleiben sulle bis an den jüngesten tag.“²⁾

A császármonda XVI. századbeli feldolgozásaiban minden eltűnik, ami Frigyesre mint a papok üldözőjére emlékeztetett. Utoljára egy 1519.-i Volksbuch említi, hogy: „er ... soll ... die geistlichen straffen.“³⁾ Ennek az oka Schultheiss szerint abban keresendő, hogy a reformáció nagyrészt megvalósította a valdens óhajokat. Ugyanebben a népkönyvben akadunk a későbbi monda egyik mythikus elemére: a hegyre, melynek belsejében Frigyes visszavonulva él. „Die paurn und schwarzen Künstler sagen, er sei noch lebendig in einem holen perg.“⁴⁾

Az 1537.-i *Neue Zeitung* szerint: „Ein Schaffhirt ... hat gehört, das Kaiser Friderich in dem berg wonet.“⁵⁾ Theodorich Engelhus (+ 1434) szerint pedig: „ex hoc fama venit Fridericum vivere in castro confusionis“⁶⁾ (= Kyffhäuserberg). A hegynek tehát már neve is van. Johannes Rothe is említi: „von dissem Keiszer Frederiche ... erhub sich eyne nüwe Ketzerrey ... die glouben ... das her wandir zu Kuffhausen in Doringen.“⁷⁾

A Kyffhäuserberg régen Wodansberg volt. Frigyes tehát a nép képzeletében Wodannak már elhomályosult alakját vette fel.

Frigyesnek adta a nép Wodan kedvenc madarait is: a hollókat. (Először Lazarus Aizner elbeszélésében 1529.)⁸⁾

E mythikus elemek tehát igen kései járulécai a mondának.

1) Johann v. Winterthur. 61. fejezet.

2) Liliencron i. h.

3) Voigt 163. l., Schröder 28. l., Schultheiss 95. l.

4) Schultheiss 95. l.

5) Schröder 43. l. Schultheiss 74. l.

6) Schultheiss 72. l.

7) Liliencron i. h. Schultheiss 70. l.

8) Schultheiss 111. l.

III. FEJEZET.

Oswald der Schreiber költeménye irodalomtörténeti szempontból.¹⁾

Oswald verses elbeszélése, mely minden valószínűség szerint a XIV. sz. utolsó évtizedéből származik²⁾ egy heidelbergi XVI. sz.-i papirkodexben (Cod. Pal. Germ. 844.) maradt ránk. A kodex tiz különféle tárgyú és korú munkát tartalmaz: 1., 1. ll. Plutarchos fordítás, 1520. 2., 12. ll. Csillagászati tankönyv. 3., 65. ll. u. a. 4., 91. ll. u. a. 5., 93. ll. Resolutio duodecim annorum iuxta Astrologiam naturalem et artificalem, quorum primus est annus 1558. 6, 105. ll. Phrys Vilmos Prognosztikája 1538. 7, 116. ll. asztrológiai töredékek. 8, 118. ll. 869 verssor a Nibelungenlied-ből, két kéz írása, XIV. sz. 9., 135. ll. *Oswald der Schreiber költeménye egy 1478-i másolatban*. 10., 151. ll. Index Scripturarum diversarum, quae in quinternionibus separatiis ante patentes nunc in volumen unum atque alterum compactae sunt.³⁾

Régi kéziratokban a hanyag — bár szép — írás rendesen annak a következménye, hogy a másoló nem tanulmányozta át a

¹⁾ A császármondával és a János pap mondájával foglalkozó művek rendesen Oswaldról is megemlékeznek. Binder 534. l., Grimm² 10. l., Riezler 134. l., Schröder 19. l., Schultheiss 52. l., Uhland 493. l., Zarncke 178. l.

²⁾ A költemény keletkezési idejét megállapítani igen nehéz. Az időmeghatározásnál ugyanis nem járhatunk el azzal a mértékkel, melyet németországi nyelvemlékeknél alkalmaznánk, mert Oswald az összefüggő német nyelvterülettől távol, a felvidéki bányavárosokban élt és működött. Felvidéki német nyelvemlékek is hiányoznak e korból, melyek a nyelvi összehasonlítás alapjául szolgálhatnának.

Oswald munkájának keletkezési idejét Voigt (i. m. 157. l.) a XV. század elejére, Grimm (Grimm² 10. l.) és Riezler (i. m. 134. l.) a XIV. sz. végére, vagy a XV. sz. elejére, Zarncke (i. m. 186. l.) és Schultheiss (i. m. 53. l.) a XIV. sz. közepére teszik. Bár a költemény nyelvi és verstani sajátosságai miatt Németországban 1350. körül is keletkezhetett volna, mégis csak Grimm és Riezler nézetét tartom elfogadhatónak, mert a XIV. sz. közepén a hazai német költők még nem bírhattak Oswald verseselési ügyességével, a német nyelv pedig fejlődésének ezt a fokát kétségtelenül később érte el nálunk, mint az összefüggő német nyelvterületen.

³⁾ Fr. Wilken, *Geschichte der Bildung, Beraubung und Vernichtung der alten Heidelberghischen Büchersammlungen*. Heidelberg. 1817. 543. ll.

szöveget, mert nem kedvtelésből, hanem mások megbízásából, pénzért írt. A másoló az ilyen mechanikus munkánál rendszerint nem igen ügyelt a belső összefüggésre: lemásolta az egyik sort a másik után (sietségében néha több sort át is ugorva), gyakran helytelenül olvasta a szöveget, az előtte fekvő kézirat ortográfiája mellett hol megmaradt, hol saját nyelvjárása szerint változtatott rajta.

Ugy látszik, Oswald költeményének a kézírata is ilyen fizetett másoló munkája, erre mutat legalább a hanyag, következtelen ortográfia (v. ö. a nyelvészeti magyarázatot), a sok kihagyás (p. o. a 380, 498, 1061, 1128, 1305, 1375-ik sor után, a 94, 228, 425, 711-ik sorhoz hiányzik a megfelelő rím) és hibás olvasás (Romsch Cronica helyett *Romsch Veronica* 1358, topasius helyett *copasion* 264. stb.).

Költőnk így nevezi magát munkája végén:

diss puchis tichtar

1397.

heisset Oswald der schribar

Hangsulyoznunk kell, hogy Oswald a költő, nem pedig a másoló volt, amint azt Grimm Jakab hitte.¹⁾ G. Voigt meg is jegyezte Grimm e nézetére: „Es ist verwunderlich, dass Grimm im Context ihn für den Abschreiber nahm“²⁾. Ha a szöveg fentebb említett két sora a másolótól származnék, úgy bizonyos, hogy legalább ezt a kettőt helyesen írta volna, nem pedig úgy, ahogy a heidelbergi kéziratban olvassuk:

dis puch ist tichtar

vnd heisset Oswald der schribar.

Az ismeretlen másolótól csak a költeményhez csatolt kis vers:

Explicit hoc totum

Infunde da mychi potum

Amen

és az 1476-os évszám ered.

*

Oswald munkájának magvát János pap levelének a fordítása teszi. Ezt veszi körül a keretbeszélés, melynek tárgya a német császármonda. A költemény — sajnos — töredék. (Mindössze 2000 sor maradt ránk.) Hiányzik a keret első fele s a latin levél első 56. §-a. A levél fordításáról nincs sok mondanivaló. Egészben véve

¹⁾ Grimm ², 10. l.

²⁾ Voigt 157. l.

hiven követi Oswald a D interpolációt, ami főleg a számadatok átültetésénél figyelhető meg.

Az eredetiben: 65. §. In mensa nostra comedunt omni die XXX. milia hominum ...

Oswaldnál: vnser teglich hofgesind 142
dryssig tusend menschen sind
die wir teglich zu tisch haben ...

Vagy: 66. §. D. v.

quarum (t. i. columnarum) longitudo est XL. cubitorum.

O. die sulen sind vierzig ellen ho.

vagy: 73. §. Singulis mensibus seruiunt nobis reges VII.,
duces LXII. ... 74. §. in mensa nostra comedunt archiepiscopi
XII., episcopi XX. ...

O. Zu onz genden maneden 147

das sind siben kunig rich

die uns komen wirdigklich ...

vnd zwen und sibenzig herczogen ...

wan wir ... wollen ezzen ...

184

sitzt zu uns ... zwilff erzbischoff ...

neben uns siecht man siczen

zwentzig gewicht bischoff ...

Itt-ott megváltoztatja költőnk a latin eredeti paragrafusainak sorrendjét. Igy p. o. a 66. §-t mindjárt az 59. §. után dolgozza fel; a 73. §-t a 65. §-ba olvasztja bele; a 74. §. és 75. §-t a 65. §. elé helyezi. A 76. §. és 81. §-t két részre szakította (571. v. és 633. v.) s a 90—93. §. elé igtatta. A 76. §-t igen szabadon dolgozta fel. Azok a paragrafusok természetesen Oswaldnál is hiányoznak, melyek a D szövegből kiestek. (Tehát a 82—84. §. + 85—89. §.) Elmaradt Oswaldnál a Dpp és uu—vv, végül a 100. §. is. Néhol önálló betoldásra is akadunk. Részletesen ismerteti János pap palotájának falfestményeit (O. 68—122. v.),¹⁾ elmondja Konstantin megtérésének történetét (932—963. v.) s felsorolja még a levél keretén belül azon ajándékokat, melyeket János pap Frigyesnek küldött (1020—1080. v.). Igen szabadon írja le költőnk a varázsmalmot és annak szerkezetét (207. v.).

*

¹⁾ E részt kiadta Fr. H. v. d. Hagen *Germania*-jában VIII. 278. l.

E levél fordításánál ránk nézve fontosabb a keretelbeszélés. Mielőtt ennek részletesebb tárgyalásába bocsátkoznánk, előre bocsátjuk rövid tartalmát.

János pap levelét lepecsételik országának fővárosában, Vribicen (Bithynia?)¹⁾. Erre az urak utrakelnek. Velük megy János pap Schreiber-je is az irással. Egy kardinális vezetésével megérkeznek Rómába ahol:

der babst fragt yn der mer 1106
wie es ym ergangen wer.

(Tehát egy Indiába küldött követségről van szó, mely hazatért s magával hozta János pap Schreiber-jét is.) A kardinalis elmeséli a látott csodadolgokat. Ezután a pápa megmutatja vendégének ereklýeit, ki elismeri, hogy urának kincsei ezekhez képest haszontalan dolgok. Majd szabadságot kér a pápától.

und reit uss der stat zu Ram 1126
als lang als er zu Schwaben kam
in die veste zu Stauffe.

A kardinális ellenben Rómában marad. „Stauffe“ várában átadja a Schreiber urának, János papnak Frigyeshez írt levelét, az ajándékokkal együtt

der Keiser selber den brief las 1151
want er wol geleret was

s átveszi az ajándékokat. Az első „ein rock von salamander“, melylyel tűzbe lehet menni, a második egy üveg víz, mely örökéletet ad,

das drit ist ein vingerlin 1046
des rechten golds von Arabin,

mely három drágakövel van diszitve: az egyiknek segítségével víz alatt lehet élni, a második láthatatlanná, a harmadik sérthetlenné teszi tulajdonosát. Miután megvizsgálta e dolgokat Frigyes, gyűlést hív össze Aachenbe, hogy fiát megkoronáztassa, s hogy keresztesháborura induljon a pogányok ellen. Eljön Fülöp francia király is. A gyűlésen felolvastatja Frigyes János pap levelét. Mikor a Schreiber ahhoz a helyhez ér, amely a halhatatlanná tevő gyűrűről szól

¹⁾ Zarncke 66. l.

der Keiser winckett ym zu hant
und hiess yne verdagen
wann er wolt is niemant sagen.

208

A levél felolvasása után megmutatja a császár vendégének az ereklyéket; válaszol a levélre s elkísérteti egész Velencéig.

Der edel Keiser Friderich
behillt die cleinat flissiclich
in siner gewalt fur war
ich ways darnach wie manig jar.

1277

S hasznát is vette később. Honorius pápa ugyanis kiközösítette őt az egyházból. Amely városba belépett a császár, ott szünetelt az istentisztelet. Erre Frigyes, hogy ne legyen hiveinek terhére, egy vadászat alkalmával felhúzza ujjára a gyűrűt s eltűnik. Hogy hová ment, senki sem tudja.

Yedoch ist vns geseit
von pauren solh mer
das er als ein waler
sich oft by yne hab lassen sehen,
vnd hab yne offenlich verjehen,
er süll noch gewaltig werden
aller Romschen erden
er süll noch die paffen storen
vnd er wol noch nicht vf horen,
noch mit nichten lassen abe,
nur er pring das heilge grabe
vnd darzu das heilge lant,
wieder in der cristen hant,
vnd wol sines schiltes last
hahen an den dorren ast.

1333

Oswald nem mondja, hogy ez feltétlenül igaz. Ő csak így hallotta ezt öreg parasztoktól. Könyvekben nem talált erre vonatkozólag semmit. De hogy a nemes Frigyes császár eltűnt, azt megtaláljuk „ein puch zu latin“-ban, a „Romsch cronica“-ban is. Ezért nem botránkozhatnak meg sem a laikusok, sem a papok azon, amit ő elmondott.

E könyvet különben nem pénzért írta, hanem jó barátjai kérésére, s hogy egyuttal a tétlenséget kerülje.

Ezen elbeszélésnek négy pontja érdemel figyelmet: ¹⁾

1. A kardinális követsége.

Egy János paphoz küldött követséget említ már a levél drezdai kézírata is (d²): „de veritate autem omnium praedictorum, quae licet incredibilia esse videantur, verissimo tamen per quendam Cardinalem, nomine Stephanum, esse comprobantur, qui quondam in legacionibus Romani Imperatoris, nomine Emanuel, ad presbiterum Johannem regem Indorum, erat destinatus.“

E kézirat a D) csoportoz tartozik. A levél fordításánál Oswald is egy ehhez a csoportoz tartozó kéziratot használt: így lehetséges, hogy a követség eszméjét már mintájáhol vette át.

Hogy mért ment Indiába ez a római követ, nem tudjuk. A keretelbeszélés azon része, melyben bizonyára erről is szó volt, hiányzik. Azt sem tudjuk, megnevezte-e Oswald a kardinálist, vagy sem.

2. János pap Schreiber-je által Frigyeshez küldi levelét.

János pap levelét a legrégebb kéziratok Emmanuel császárhoz intézik. De már Alberich azt írja, hogy Emmanuel I. Frigyeshez küldte tovább a levelet. A csonka cambridgei kézirat pedig valószínűleg már egyenesen I. Frigyeshez czimezte a levelet, amint azt a belőle kiinduló olasz és francia fordítások teszik. Nyugaton hamar el is terjedt az a nézet, hogy János pap egyenesen I. Frigyeshez czimezte levelét.

E levelet Oswald szerint János pap egy Schreiber által küldte Frigyeshez. Ilyen követségről már egy XIII. sz.-beli olasz elbeszélés tud, még pedig a „Le cento novelle antiche“ gyűjtemény második darabja: „Della ricca ambrasceria la quale fece lo Presto Giovanni al nobile imperadore Federigo.“ ²⁾ A novella rövid tartalma a következő: Az indiai János pap követeket küld Frigyeshez, s ezek útján akarja megtudni, vajjon beszédében és cselekedeteiben („in parlare et in opere“) egyaránt bölcs-e a császár. A követek megérkeznek, s hoznak Frigyesnek három drágakövet, mint uruk ajánldékát. A császár magasztalja a köveket, s átadja embereinek megőrzés végett. A követek hazatérnek. János pap úgy találja, hogy

¹⁾ Zarncke 184. l.

²⁾ Kiadta Zarncke 181. l.

Frigyes lehet ugyan bölcs beszédében, de cselekedeteiben nem az, mert nem kérdezősködött a kövek sajátsága felől. A küldöttség tagjai dicsérik Frigyes udvarát, a szép öltözeteket, a lovagok nemes viselkedését, mire János pap visszaküldi őket s kéri a császárt, hogy tegye meg őt udvarmesterévé (siniscalco). Már elutaztak a követek, mikor eszébe jut Jánosnak, hogy az ajándékba küldött kövek elvesztik értéküket, mert Frigyes nem ismerte fel a bennük rejlő varázserőt. Ezért elküldi egyik legkedvesebb emberét, a „lapidario“-t, ki ajándékaival hamar bejut a lovagok kegyeibe. Sőt Frigyes is meghívja egyszer az idegent s megmutatja neki a János paptól kapott köveket. A lapidario kap az alkalmon: dicséri szépségüket, majd tenyerébe zárja a köveket s eltűnik császár szeme elől. János nagy örömmel fogadja visszatérő emberét.

A XIII. sz.-ban tehát létezett egy elbeszélés, mely János papnak Frigyeshez küldött követségéről s ajándékairól szólt.

Oswald is valószínűleg ezen olasz novella latin forrásából vette át a követség s az ajándék motívumát. Az ajándékok száma Oswaldnál megszorodott: a három drágakő (melynek tulajdonságait egy kivételével nem említi az olasz novella) egy arany gyűrűbe van foglalva, mely maga is három ember erejével ruházza fel birtokosát. A gyűrű, láthatatlanná tevő kövével ősrégi motívum. Ezenkívül említi Oswald egy tűzálló ruhát („phell von salomander“-ből), melyet már a délnémet fordítás keretelbeszélése is ismer (Zarncke 170 l. 105—115. sor). Ez kétségtelenül János pap levelének 42. §-ra vezethető vissza. Az örökélet vize is régi népmesei motívum. (V. ö. a levél 28. §-t is.)

Igen tanulságos az olasz novellának Oswald elbeszélésével való összehasonlítása. Az első pillanatra feltűnik, mennyire megváltoztatta Oswald az olasz monda alap gondolatát. Az olasz elbeszélésben nem állja meg Frigyes a bölcsesség próbáját s a lapidario csellel elveszi tőle a köveket. Oswaldnál ezzel szemben a császár megvizsgálja az ajándékokat („selb versucht tawgenlich“ 1158.), megőrzi gondosan, („behillt die cleinat flissiclich“ 1277.), sőt a láthatatlanná tevő kő titkát nem is árulja el (1202. vv.).

Oswald két okból változtatott a mondán: először is nem engedhette, hogy megfoszszák Frigyeset csodatévő köveitől, hiszen ép azokkal akarta motíválni a császár eltűnését. Azonkívül az sem tetszhetett neki, hogy a nemes császárt egy jött-ment idegen úgy

rászedje. Oswaldnál Frigyes a bölcs és a ravasz, de bőkezű uralkodó, ki megajándékozta gazdagon János pap követeit. Az olasz novellában erről szó sincs.

3. A Schreiber II. Frigyeshez viszi a levelet.

Amint említettük, már a XII. században az a nézet terjedt el Nyugateurópában, hogy János pap levelét Barbarossa Frigyeshez küldte. Az olasz novellában is — bár nincs megmondva hányadik Frigyesről van szó, — csakis I. Frigyesre gondolhatunk, mert a gyűjtemény többi darabjai is csak öt ismerik.¹⁾ Kérdés tehát, mi indíthatta Oswaldot arra, hogy János pap levelét egyenesen II. Frigyeshez küldje?

Az ugyanis kétségtelen, hogy Oswald ő reá gondolt. Mert ha el is tekintünk attól, hogy a német császármondának egész a XVI. századig II. Frigyes volt a hőse, Oswaldnál más jelek is félreismerhetetlenül ő rá mutatnak. Ő koronáztatta meg fiát még életében (1174 v.); őt közösitette ki a pápa, (ha nem is III. Honorius, de IX. Gergely 1227- és 1239-ben, Osw. 1281 vv.); Fülöp francia király az ő kortársa is volt (1248 v.); ő is vezetett keresztes háborút (1180 v.), mint nagyapja.²⁾

Az olasz novellagyűjteményből, vagy annak latin fordításából ismeretes volt az az elbeszélés, mely szerint János pap az egyik Frigyesnek egy láthatatlanná tevő drágakövet küldött. Ez az ajándék képzettársítás útján II. Frigyeset juttatta Oswald eszébe s költőnk nagyon alkalmasnak találta e követ arra, hogy vele a császár titokzatos eltűnését megmagyarázza. Így csak természetes, hogy János pap levelét is egyenesen II. Frigyeshez juttatja el.

4. Frigyes eltűnik, majd visszatér. (1277—1375 v.)

Ez tulajdonkép a német császármonda feldolgozása. Történeti elemek: Aachen (1169 v.), Fülöp (1248 v.), Honorius (1281 v.)

Mondai elemek: Frigyes eltűnik: ez Jans Enikeltől kezdve a népmonda magva.

¹⁾ J. Grimm, *Gedichte des Mittelalters auf König Friedrich I. den Staufer*: Kleinere Schriften III. Berlin 1866. 13. 1. 3. jegyz. (Röv.: Grimm².)

²⁾ Grimm Jakabnak is feltűntek e vonások, s — bár ő I. Frigyeset tartotta a monda hősenek — megjegyezte: „Aus dem Gedicht erhellt nicht sicher, welchen König der Verfasser meint,“ majd „augenscheinlich sind dabei der erste und der zweite Friedrich vermengt“ (Grimm² 11. 1.).

Visszajön mint zarándok: már egy XIII. századbeli angol krónika azt írja, hogy Frigyes zarándokruhában tért vissza Németországba: „Anno graciae 1284 cum per 32- annos et amplius sedes imperialis vacasset, apparuit in Alemannia Frethericus in habitu peregrino“. ¹⁾ Beszédbe elegyedik a parasztokkal: Oswald ujitása vagy a népmonda új fejlesztménye. Előtte legalább nem mutatható ki. Hatalmas lesz: a bajor világkrónikában először (1375). Visszafoglalja a Szentföldet s a Szentsírt. Ez a motívum Voigt szerint alighanem irodalmi eredetű s a methodisták tanaira vezethető vissza. Schultheiss szerint nem szükséges annak tekintenünk. A nép ezzel azt akarta kifejezni, hogy Frigyes uralmát az egész vonalon megújítja.

Oswald Frigyeset a kereszténység hőségének tekinti, s mindig a legnagyobb tisztelettel emlékezik meg róla. Igen feltűnő tehát költőnk azon állítása, hogy „er süll noch die paffen storen“ (1340 v.). Ennek csak akkor adhatjuk magyarázatát, ha elfogadjuk Schultheiss elméletét a német császármonda keletkezéséről. A német valdensesk eszerint elvárták Frigyes császártól, hogy feladatai közé az egyháznak a papi visszaélésektől való megtisztítását is felvegye. Ugy látszik, Oswald tisztában is volt e motívum valdens eredetével: talán azért hárit el magáról minden felelősséget annak elbeszélésekor (1347—1355. v.)

Zarncke ²⁾ e motívumot a joachita (Nero—Antikrisztus) és a methodista felfogás (az utolsó nagy császárról) összeolvadásából magyarázza. Ez nem fogadható el. Összeolvadásról itt szó sem lehet, hiszen Oswaldnál mind a két felfogás a legélesebben kidomborítva jut kifejezésre.

A szentföld visszafoglalása után Frigyes a „dürrer baum“-ra („dorrer ast“ 1347. v.) akasztja pajzsát. A „dürrer Baum“ Grimm szerint „eher heidnisch als christlich.“ ³⁾ Voigt, Zarncke szerint ⁴⁾ Krisztus keresztfáját jelenti. Bármiként áll is a dolog, e motívum irodalmi eredetű. A pajzs felfüggesztése Voigt szerint ⁵⁾ a béke bekövetkezését szimbolizálja, Massmann szerint ⁶⁾ pedig azt, hogy a bejött

¹⁾ Mon. Germ. 24, 252.

²⁾ Zarncke 186. l.

³⁾ Grimm¹ 911. l.

⁴⁾ Voigt 155. l., Zarncke 185. l.

⁵⁾ Voigt 156. l.

⁶⁾ Massmann 14. l.

hübéresek a tisztesség és becsület felett fognak örködni. Legegyszerűbb itt is Schultheiss magyarázata ¹⁾): egy régi német jogszokás szerint ítélethozatalkor pajzsot akasztottak egy fára. Frigyes is, mielőtt megkezdené ítélezését, felfüggeszti pajzsát a „dorrer ast“-ra.

A költemény jelentőségét a következőkben látjuk:

1. Belőle ismerjük meg a középkori és a XVI. századbeli (helyhez kötött) császármonda között álló átmeneti típust, melyben a későbbi monda néhány eleme csirájában már kimutatható.

Igy p. o. Oswaldnál Frigyes mint zarándok bolyong s beszedbe elegyedik a parasztokkal. E motívum csak az Oswald utáni feldolgozásokban mutatható ki: Theodorich Engelhus († 1434) szerint mint „waler“ bolyong a császár, de már a Kyffhäuser hegyén ²⁾); I. Rothe († 1434.) krónikája szintén azt mondja, hogy Frigyes a thüringiai Kyffhäuser hegy környékén vándorol. ³⁾ A XV. sz. II. feléből származó feldolgozások szerint Frigyes már a hegy belsejében él. Hogy a császár közönséges emberekkel szóba áll, arra példa az Oswald utáni időből egy *Neue Zeitung* 1537-ből. ⁴⁾

2. Oswald költeménye Schultheiss elméletének legerősebb támasza. Azon kisebb költemények, melyekben a két látszólag ellentétes motívum (Frigyes, a kereszténység legnagyobb császára — üldözni fogja a papokat) előfordul, nem nyújtanak elég alapot arra nézve, hogy belőlük írójuknak Frigyesről táplált nézetét minden kétséget kizárólag megállapíthassuk.

IV. FEJEZET.

Ujbánya.

Oswald költeményének keletkezési helye Königsberg, a mai Ujbánya, ⁵⁾ Bars megyében, a Garam jobb partján fekszik s 4000 tótnyelvű lakossal bir.

¹⁾ Schultheiss 61. l.

²⁾ u. o. 73. l.

³⁾ u. o. 69. l.

⁴⁾ u. o. 74. l.

⁵⁾ Joh. v. Lipsky, *Repertorium aller Örter . . . die in der Charte der Königreiche Ungarn, Kroatien . . . vorkommen.* Ofen. 1808. 344. és 702. l.

Ha feleletet akarunk adni arra a kérdésre, keletkezhetett-e valaha német költemény e tót községben, szükséges egy pillantást vetnünk Ujbánya XIV.—XV. századbeli történetére, a város kulturális viszonyaira, lakosainak eredetére és nyelvjárására.

A mai Ujbánya területe a XIV. sz. 30-as éveiben még teljesen lakatlan volt. Az első település e vidéken 1337-ben történt, amikor két bakabányai polgár Lászlófia Miklós és testvére Péter a Bükk-Sebnicze patak mellett aranybányára bukkantak s azt a területet a garamszentbenedeki kolostortól bérbe vették. „Nos conuentus Sancti Edicti de iuxta Fluvium Gron . . . concessimus discretis viris Nicolao Ladislai et Petro Germano eiusdem, ciuibus de Bakabanya, in Fluvio Biszwawnicze (kétségtelenül Byk-Sewnicze) nominato, intra metas monasterii nostri habito, unum fundum seu locum pro construendo molendino . . .“ (Cod. Dipl. VIII. 4. 273.). A település tehát a közeli bencés kolostor határában történt, ezt bizonyítja a fenti „intra metas monasterii“ kitétel, azonkívül egy 1351.-i oklevél is (Ekl. 40, 4, 1.), melyben az ujbányai hatóság elismeri, hogy a „principio fundacionis nostrae“ tartozik adót fizetni.

E telepet először a mellette folyó Bükk-Sebnicze és Fenyő-Sebnicze patakról nevezték el: Sebniche (Ekl. 40, 2, 32), Sewnicze (Cod. Dipl. IX. 1. 345), majd Sceunychbanya (1346).¹⁾ A Königsberg név 1346-ban bukkan fel először: „Sceunychbanya alio nomine Koningesperg“, később önállóan is „Konigisperg“. Egy 1347.-i oklevél világosan rámutat a névváltozásra: „noue montis, quondam Schebeniczebach, pro nunc vero temporis Konigisperg“ (Ekl. 40, 2, 33 és 40, 3, 3). Az oklevelekben e névnek rendkívül sok változata található: Chunsperg, Chungursperg, Chunginsperg, Kynsper, Kynuspergh, Kunuspergh, Kungersperch, Kunigspersgh, Kunyspergh, Kwngersperg, Kewnisperck, Kewnigspersck stb.

Latin okmányokban 1365 óta a „Mons regis“ v. „regius“ név is előfordul; így p. o. a selmeczi jegyzőkönyvben: 1365. „item

¹⁾ Knauz Nándor, *A Garam melletti Szent Benedek apátság története*. I. Budapest. 1890. 217. l. (röv.: Knauz). Kachelmann a Sebnicz patak nevét Selmeczbánya régi nevével tévesztette össze (l. Henszlmann Imre, *Jelentés a bányavárosokba tett régészeti kirándulásról*. Arch. közl. V. 144. ll.). Kachelmann azt gondolta, hogy 1337-ben Selmeczen találtak új aranybányát. V. ö. J. Kachelmann, *Das Alter und die Schicksale des ung. Bergbaues*. Pressburg 1870. 75. l. és J. Kachelmann, *Geschichten der ung. Bergstädte*. Schemnitz, 1853. III. 15. l.

cursori . . . quem misi ad montem regis“ (F. 7.), 1373. „item pro equis bis in montem regis“ (F. 20); a beszercebányai jegyzőkönyvben: 1388. „cum ciuitatibus . . . de Pukano et monte Regio“ (F. 83.), 1390. „item quando Petrus Kirchenel equitavit an montem Regium“ (F. 87.). A magyar Ujbánya név használata 1437. óta mutatható ki: „in Kunigsperg, wigo hungaricali Wybanya vocato“ (Ekl. 1, 4, 6.).

Ezt a telepet 1343-ig még falunak sem tekinthetjük, mert magustrátusa még nem volt. A lakosok száma is csekély lehetett. Az említett évben azonban újabb aranybányát fedeztek fel a régihez közel. Ezt jelentették a felettes bakabányai hatóságnak s 1345 aug. 15-én Cadoldus bakabányai bányagróf és a bakabányai hatóság hivatalosan megnyitották a bányát (Cod. Dipl. IX. 1, 3, 4, 5.).

A felfedezés hire bizonyára sok új telepest vonzott Ujbányára s ettől az évtől kezdve a város rendkívül gyorsan fejlődik. 1345 szept. 8-án Lajos király levelét „iudicibus . . . ciuibus . . . et hospitibus in noua montania Scheunijch vocata“ (Ekl. 40, 2, 30) intézi. Ekkor tehát már hatósága is volt Ujbányának. A „hospites“ külön említése az új telepeselek nagy számára enged következtetni. Ezek szerint Ujbánya végleges megalakulása az 1345. év végére teendő. A következő évben már külvárosa (suburbium) is volt. A város fejlődésére nézve fontos az 1348.-i év: ekkor kaptak az ujbányaiak a királytól külön comest. Az első „Johannes Juuenis comes de Kunusperg“ (Ekl. 1, 8, 4 és 9, 3, 8) volt. 1349-ben Frithko a bányagróf, aki alighanem szepesi (Knauz 218 l.) volt. 1352-ben Cracherius, majd Izenkel Henczmannus (máshol: Izenienkel, Izenünkl, Hensmannus, Henschmannus, Hanchmannus), ki egyuttal selmeczi és körmöczi comes is. 1365-ben ifjabb Niclas Smit a bányagróf. A többi nevét nem tudjuk.

1355-ben megadja Lajos király Ujbányának a királyi bányaváros jogait, így egyenrangú lett a város Körmöcz-, Selmecz- és Bakabányával. Az 1360-as években már virágzó város Ujbánya s tagja annak a szövetségnek, melyet az alsó bányavárosok (Körmöcz, Selmecz, Beszerce, Bakabánya, Libetbánya, Ujbánya) alkottak s mely egész 1863-ig fennállot. ¹⁾

¹⁾ Péch Antal, *Alsómagyarország bányászatának története*. Budapest. 1884. I. 34. l.

1380—1425-ig áll Ujbánya hatalmának tetőpontján. 1405-ben Zsigmond király is meglátogatja a várost, ahol törvényeket hoz (Cod. Dipl. X. 4. 820.).¹⁾

A város fejlődésében a XV. sz. 30-as éveiben hanyatlás áll be. Portyázó huszita csapatok sokszor veszélyeztetik a várost és környékét. Majd mikor ez a veszedelem elmúlik, az ujbányaiak összetűznek a szentbenedeki apáttal, ki az adó megfizetését erőlyesen sürgette, 1442-ben megtámadják s felgyújtják a kolostort (Knauz 228. l.). Az aranybányászat is mindinkább megnehezedett a beszivárgó víz folytán úgy, hogy 1539-ben a bíró Johann Friczhazky kijelentette, hogy a város kénytelen felhagyni a bányászattal (Cur. Prot. 81.). Ennek természetes következménye volt a lakosok elszegényedése. A bányászok egy része eltávozik. Helyükbe Berzencze vidéki tótok jönnek. Az 1570-i határjárásnál már tótul nevezik meg a Fenyő és Bükk-Sebnicze patakot (Ekl. 40, 8, 30—32.). Még egy csapást kellett elszenvedniök az ujbányaiaknak: 1664-ben feldulta a török a várost. Lakói közül ötszázat rabságba hurcolt, ötszázat pedig — kik az elhagyott bányákba menekültek — füsttel fojtott meg.²⁾

A németek azon töredéke, mely e pusztulást túlélte, lassanként teljesen eltótosodott. Ma már csak egyes hegynevek (Himmelreich, Fleischbank, Steinbruch, Steinhügel, Ziegenrück stb.) emlékeztetnek az egykori német lakosságra.

*

Bár semmi adat nem maradt fel a régi Ujbánya kulturtörténetére nézve,³⁾ összehasonlítás útján mégis hozzávetőleg megállapíthatjuk, a műveltség mely fokán állhattak az ujbányaiak a XIV.—XV. sz.-ban. Ismeretes, hogy a felvidéki német bányavárosok általában nagy súlyt fektettek az iskoláztatásra. Besztercebányán a XV. sz.-

¹⁾ Dr. J. A. Fessler, *Die Geschichte der Ungern*. Leipzig, 1816. IV. 1235. l. Ráth Károly, *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodáshelyei* Győr. 1816. 109. l.

²⁾ M. Bél, *Notitia Hungariae Novae*. Viennae. 1735—1742. IV. 223. II. J. Tollius, *Epistulae Itinerariae*. Amsterdami 1700. V. 165. és 195. II. V. ö. még Baumann Samu, *Ujbánya*. (Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. III. Bars-m.) 118—130. l.

³⁾ Általában igen ritkák az ilyenmü emlékek, v. ö. Békefi Remig, *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Budapest, 1906. 24. l. (röv. Békefi).

ban már a környékbeli falvakra is kiterjedt a tanítás.¹⁾ Ha meggondoljuk, hogy Ujbánya politikai és gazdasági tekintetben már 1380 körül egyenrangú volt a többi bányavárossal, nem tarthatjuk valószínűnek, hogy művelődési tekintetben nagyon azok mögött állt volna. Sőt két tényező közrejátszása valószínűleg művelődési szempontból is velük egy rangra emelte Ujbányát. A város ugyanis a gamszentbenedeki kolostor határán belül feküdt. Így az istentiszteletet s a népoktatást eleinte alighanem a kolostor szerzetesei végezték Ujbányán. A XV. sz.-i ellenségeskedés a város és a kolostor közt már nem lehetett nagy befolyással Ujbánya műveltségi állapotára. Elég erős volt ekkor a város, nem szorult vezetőre. A papok is, kiknek neve ebből az időből felmaradt, („vnserr Herr Pharrer“ 1420. Stb. 5, Pharer Liuhardt, Liuhardus 1456. Stb. 27, Pharer Mathias 1492. Stb. 37) aligha voltak benzések. Sőt nem lehetetlen, hogy a feszült viszony következtében kénytelen volt Ujbánya maga gondoskodnia népoktatásról: így keletkezhetett az első városi iskola, melynek nyelve kétségtelenül a német volt. (Német városi iskola Selmezen I. Békefi 47. l.).

Sokat köszönhetek az újbányaiak Henczmannus J. comesnek is, ki 1391-ben templommal, majd pedig — ami a XIV. sz.-ban igen feltűnő — kórházzal ajándékozta meg a várost. Henczmannus ezen áldozatkészségét és humánus érzületét bizonyító cselekedetei alapján feltehetjük, hogy a lakosok iskoláztatásával is törődött.

*

Hogy Ujbánya lakosai a XIV.—XV. sz.-ban még kizárólag németek voltak, azt bizonyítja már a település története is: a város alapítása s az 1343-ban felfedezett új bánya megszállása bakabányai bányászok által történt, a bakabányaiak pedig egész a XVI. sz.-ig németek voltak.²⁾

De a többi német bányavárosból is jöttek telepések Ujbányára. Így mindenekelőtt Körmöcbányáról. Ezt bizonyítják a gyakori Schmidt, Klain, Flaischer, Schnayder neveken kívül a következő ritkább családnevek is: Muskopp Körmöcbányán: F. 627, 632, 642 (kétszer), Ujbányán: Stb. 2, 26, 32, 38, 43 és egy 1479-i különálló

¹⁾ A. Ipolyi, *Geschichte der Stadt Neusohl*. Eine kulturgeschichtliche Skizze. Wien, 1875. 69. l. (röv. Ipolyi).

²⁾ Dr. V. Luntzer und Dr. I. Melich, *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ung. Sprachschatzes*. Innsbruck, 1900. 17. l. (röv. Luntzer-Melich).

lapon a Stb.-ból; Prenner Körmöcz: F. 627, Ujb. Stb. 27, Schmelczér Körmöcz: F. 628, 630, 631, Ujb. I. Tört. Tár. 1908. 597. I.; Stenczel Körmöcz F. 635, Ujb. I. Tört. Tár. 1908. 597. I.

Ujbánya és Körmöczbánya szoros összeköttetését mutatja az a körülmény is, hogy két körmöczi férfi I. Henczmannus és Cadoldus ujbányai bányagróf volt. Az előbbi alapította Ujbányán a Szent-Erzsébet templomot és a városi kórházat, az utóbbi pedig egy oklevél szerint: „Lypoldus... multa molendina inter metas monasterij... locauit, siluas, terras arabiles, prata longe lateque occupando“ (Ekl. 1, 4, 2.). Az új bányákba kétségtelenül munkásokat is hozatott s itt elsősorban a körmöczbányaiakra kell gondolnunk.

A többi bányavárossal is élénk összeköttetésben állt Ujbánya,¹⁾ így bátran feltehetjük, hogy ezekből is jöttek települők Ujbányára különösen az új aranybánya felfedezése után.

Ujbányai német nyelvemlék a XIV. sz.-ból egy sem maradt fel. Az oklevelek (részben az Ekl.-ban: lad. 40, fasc. 2, 3, 4, 5, 7, 8; lad. 1, fasc. 4, 8; lad. 9, fasc. 4, 3; lad. 12, fasc. 1; lad. 5, fasc. 1; részben az ujbányai levéltárban) mind latinul vannak írva, ami természetes is, hiszen a XIV.—XV. sz.-ban az oklevelek nyelve egész Középeuropában a latin volt. Csak ritkán lehet találni az ujbányai okmányokban német szókat. P. o. a szentbenedeki kolostornak volt egy malma Ujbánya mellett „in valle *Abskronth*“ (obezgrunt), melyet „*wlgo erczmul*“ (Erzmühle)-nak nevezték (Ekl. 40, 4, 24.). Comes Lypoldus végrendeletében „ex prouentibus nostre Gaze vlgariter *Choth* nominate in Kunygsperg existentis“ (Cod. Dipl. IX. 1. 554) 32 frtot hagy a kolostorra (Choth = Kot, sár, vagy Kachelmann olvasása szerint Koch).

Az apátság egyik legelője Ujbányától északra Lehota „*wlgo Haw*“ helység felé volt (Ekl. 40, 4, 2.). 1427-ben Pausmann ujbányai polgár kötelezi magát, hogy a bérbevett malmot két köre s egy zúzóra rendezi be: „cum duobus molaribus currentibus et maleo, *wlgo pochr* (valószínűleg = *pocher* < kfn. bochen) nuncupato“ (Ekl. 1, 4, 5.). Egy szerződésben kötelezik magukat az ujbányaiak, hogy a kolostor határain belül „in *gadibus* ac metis

¹⁾ Ujbányának Selmeicz- és Bakabányával való rendkívül élénk összeköttetését bizonyítja az *Ujb. Stb.* (3, 4. l. 2 bejegyzés, 5, 23. l. 2 bejegyzés, stb.), 1587-től a *Cur. Prot.* számtalan bejegyzése, a selmeiczi jegyzőkönyv (F. 5, 8, 17, 18a. stb.), azonkívül az a körülmény, hogy az ujbányaiak a selmeiczi jög szerint éltek.

monasterii“ (Ekl. 40, 3, 3 és 4) fekvő malmaik után adót fognak fizetni. 1539-ben Freystaczky bíró panaszkodik, hogy „ipsi (sc. inhabitatori ciuitatis)... omnem eorum substantiam... super montem *Reys-senschw* appouissent“ (Cur. Prot. 81. l.).

A XV. századból már maradt fel nagyobb német nyelvemlék is: a *Stadtbuch*¹⁾ és a *Curiale Protocollum*,²⁾ melyek bizonyítják, hogy a Körmöcz—Bakabányáról idetelepedett bányászok megtartották nyelvüket s megmaradtak uralkodó helyzetükben akkor is, midőn számuk a tótokéhoz képest már elenyészően csekély volt. A Cur. Prot.-t egész 1792-ig németül vezették.

Hogy Ujbánya lakosai egész a XVI. század végéig németek voltak, bizonyítják a felmaradt német családnevek. Mutatványul szolgálhat néhány év esküdteinek a névsora. 1356. Vlman Plumel, Herman Semel, Kurth Wynch, Heynmann Coler.³⁾ 1382. Schaffer Henczel, Eysenrinkel, Henczel mit dem Erze, Stephan Nilrusch, Sliczers seyn Prottels Eydem, des Proches syn, Prottel.⁴⁾ 1456.

¹⁾ E nagy ivrét alaku könyv egykorú, erős, rézdiszítéses bőrkötésben 66 számozatlan oldalból áll, melyből csak 17 van beírva. Az első bejegyzés kb. 1415—20-ból, az utolsó 1563-ból származik. Sok helyen kiszakítottak lapok. Ugy látszik, mindig arra az oldalra irtak, amelynél felnyílt a könyv, ugyanis a bejegyzések nem következnek időrendben: 1415 ? (2 bejegyzés), 1469, 1482 (2), 1475, 1456, 1430, 1487, 1491, 1492, 1510, 1523, 1529, 1557, 1524, ?, 1524, 1525, 1551, 1563. A „*Stadtbuch*“ kifejezés használata jelen esetben tulajdonkép helytelen. *Stadtbuch*-on XIV.—XV. században általában a városi rendeletek, törvények gyűjteményeit értették (v. ö. Ofner *Stadtbuch*), míg az ujbányai *Stadtbuch* csak végrendeleteket s adásvételi szerződéseket tartalmaz. E jegyzőkönyvet azért fogom ezentul is *Stadtbuch* (= Ujb. Stb.) néven említeni, mert az ujbányaiak is annak nevezték („Ist zu merkn in vnserm statpuch.“ Ujb. Stb. l.).

²⁾ A *Stadtbuch* folytatása a *Curiale Protocollum* (15 vaskos kötet, I. 1587—1604), mely több művelődéstörténeti becsű feljegyzésen kívül (l. Relković Davorka, *Varázslat Ujbányán*. Történelmi Tár 1908. 304—307. Ismertette: Lehoczky Tivadar, *Uj adat a varázslatról*, Ethnographia 1908. 282—285. Dr. Relković Néda, *Ujbányai boszorkányperek a XVI.—XVII. században*. Ethnographia XXIII. 155—158.) a magistratus névsorát is tartalmazza. (E névsort kiadta Dr. Relković Néda, *Ujbánya magistratusa a XIV.—XVII. században*. Tört. Tár. 1908. 595—609. röv.: Relković Néda.) Kötelességem e helyen is hálás köszönetet mondani Staud János ujbányai főjegyző úrnak, ki a Stb.-t és a város XIV—XV. századbeli okleveleit volt szives rendelkezésemre bocsátani.

³⁾ Relković Néda 597. l.

⁴⁾ U. o.

Biró: Benescher. Esk.: Jacob Prenner, Stephan Nonat, Hannes Paz, Hannes Dyrmy, Hannes Kornisch, Hannes Smelter, Nyckel Zeysler, Nicolaus Statschl, Andreas Kyszmeyel, Gabriel Sund, Jacob Muskop.¹⁾ 1492. Thomas Peck, Michel Stamp, Lenhart Schneyder, Johannes Tentzel, Johannes Hasz, Johannes Pheffer, Nykolaus Pyrker, Sack Nyckl Schmydt.²⁾

*

A Felvidéknek németekkel való betelepítése jóval a honfoglalás után történt. Arra nézve, hogy már gótok laktak volna e vidéken, nincs semmi adatunk. Az azonban valószínű, hogy az egykor oly hatalmas quad népnek utódai a honfoglalásig, sőt talán még azon túl is éltek a Felföldön.³⁾

Északmagyarország első német helysége Szatmár-Németi Szent István uralkodása alatt alakult (Cod. Dipl. III. 2, 211. Lumtzer-Melich 13. l.). E város alapítását azonban nem tekinthetjük egy németekkel való rendszeres gyarmatosítás láncszemének, mert kivülről Szent István utódai, sőt Szent László és Könyves Kálmán idejéből sincs adatunk más felvidéki német telepről. Csak a XII. század közepén II. Geysa alatt jönnek nagyobb számmal németek a Felföldre. E gyarmatosítás összefügg azon vándorlással, mely a XII. század első felében a Rajna alsó- (alnémetek, Flandrenses) és középső folyásától indul ki és Szilézia felé tart.

Ezen elemi csapások által⁴⁾ hazájából kiűzött nép egy része Németország középső részén, más része pedig Magyarországon a Szepességben és Erdélyben telepedett le.

Az alnémetek hamar beleolvadtak a nagyobb számú középfrank eredetű gyarmatosokba, kiknek nyelve ma is uralkodik Erdélyben.

Az említett vándorlás folytán Középnémetország (Thüringia, Meissen, Szászország, Szilézia) lakossága annyira megszorodott, hogy onnan is új vándorlás indulhatott ki. Ekkor jöttek a Szepes-

¹⁾ Ujb. Stb. 27. l.

²⁾ Ujb. Stb. 37. l.

³⁾ Mráz G. a dobsinai német nyj.-ban a quad nyelv hatását is valószínűnek tartja. Mráz G., *A dobsinai német nyelvjárás.* (Petz Gedeon: Magyarországi német nyelvjárások. 7. sz.) Budapest, 1909. 120. l.

⁴⁾ Dr. Fr. X. Krones, *Zur Geschichte des deutschen Volkstums im Karpathenlande.* Graz. 1878. 7. l.

ségbe nagy számmal lausitzi és sziléziai németek, kik magukba olvasztották a régebbi középfrank lakosságot¹⁾ s nyelvük döntő befolyással volt a szepességi német dialektus kialakulására.²⁾ III. István, III. Béla, II. Endre alatt is szüntelenül jöttek be németek az említett kkn. területről. Nyitra, Bars m.-ben, főleg a bányavárosok környékén (igy p. o. Besztercebányán)³⁾ ez időben telepedtek le a németek.

Ezen valószínűleg már virágzásnak indult falvak egy része a mongol betöréskor elpusztult. Az elnéptelenedett helyekre újra németek jöttek be kkn. és bajor-osztrák területről⁴⁾ (Kaindl 195 II.). Ekkor alakult többek közt Börzsöny (Deutsch-Pilsen, Kaindl 152 I.), Német-Próna (Praben, Kaindl 141. I.) és Körmöczbánya (Kaindl 143. I.); Besztercebánya⁵⁾ és Selmezbánya is kapott új települöket. Bakabánya alapítása 1324-ben történt.

A szepességi német település is ebben az időben fejeződött be. A Gründner (Szomolnok, Stósz, Svedlér, Remete, Gölnitz, Merény) és Krikerhayer községek (a) Bars-m. északi részén, b) Nyitra m.-ben, Német Próna környékén, c) Turócz m.-ben 7 falu és Vricskó) egy részének (Gölnitz, Szomolnok, Svedlér, Remete, Krikerhäu, Koneschäu stb.) alapítása még a XIV. sz.-ban történt (Kaindl 141, 144.). „Beide deutschen Colonien wurden von den ung. Bergstädten Kremnitz, Schemnitz, Neusohl (Besztercebánya), Königsberg (Ujhánya), Pukantz (Bakab.), Libethen (Libetb.), Dilln (Bélab.) und Bries (Breznób.) aus bevölkert“ (Lumtzer-Melich 17. I.; Schröer 21, 48, 49. II.)

De hogy külföldiek is jöttek a Gründner és Krikerhayer községekbe, az kétségtelen. Az említett bányavárosok lakosainak száma a XIV.—XV. sz.-ban még nem lehetett oly nagy, hogy ennyi új telep alapításának szükségessége fennforgott volna.

A XV. sz.-ban már befejeződött a Felvidéknek németekkel való betelepítése. Nyugati felén (bányavárosok) a bajor-osztrákok jutottak

¹⁾ R. Fr. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*. Gotha. 1907. (A. Tille: *Deutsche Landesgeschichten* VIII.) II. k. 202. I. (röv.: Kaindl).

²⁾ V. ö. V. Lumtzer, *Die Leibnitzer Mundart*. PBrB. XIX. 274-325. I.

³⁾ Ipolyi 15. I.

⁴⁾ Schefflarn és Weihenstephan (Freising mellett) bajor kolostorok annalesei említik is, hogy: „a. d. 1259. fames valida fuit, et multitudo hominum in Hungariam profecta est“ (*Mon. Germ.* VII. 344.).

⁵⁾ Rupp Jakab, *Magyarország helyrajzi története*. Pest, 1870. 644. I.

túlsúlyra s magukba olvasztották a régebbi kkn. és középfrank lakosságot (ha ugyan eljutottak eddig az utóbbiak). A Felföld keleti részén már nem tudtak uralomra jutni. A Szepességben ma is a kkn. dialektus uralkodik. Csak a Gründner falvak nyj.-a rokon a bánya- városokéval (Kaindl 199. l.).

*

A Felvidék németiségét nyelvészeti szempontból 3 részre szokás osztani: 1. Szepesiek, 2. Gründnerek, 3. Krikerhayerek. Schröer kimutatta, hogy a Gründnerek és Krikerhayerek rokon dialektust beszélnek.¹⁾ Nyelvük — bár érezhető rajta a kkn. hatás is — ma már közel áll a bajor-osztrákhhoz (Schröer 48, 152. l.; Lumtzer-Melich 17. l.).

A Krikerhayerek jelentékeny részének kn. eredetére mutat ma is nyj.-uk kn. elemein kívül²⁾ falvaik gyakori „häu“ végzete (p. o. Krikerhäu, Honeschäu, Koneschhäu, Neuhhäu, Drexelhäu stb. v. ö. Lumtzer-Melich 20. és 56. l.), azonkívül a Deutsch-Pilsen városnév, végül az a körülmény, hogy a körmöcziek a kuttengeri jog szerint éltek (Schwicker 256. l.).

A Krikerhayer és Gründner községek lakói — mint már említettük — a Bars-, Zólyom- és Hontmegyei bányavárosokból származnak. Így már a település története is arra utal, hogy a mai eltótosodott bányavárosok (p. o. Ujbánya, Bakabánya) eredetileg német lakóinak a nyelve ugyanaz volt, mint amit ma a Krikerhayerek és Gründnerek beszélnek, vagyis a bajor-osztrák dialektus kn. elemekkel keverve.

Bár kellő anyag híján abszolút biztonsággal állítani nem lehet, mégis minden jel arra mutat, hogy az újbányaiak túlnyomóan bajor-osztrákok voltak, kik a köztük élő kkn. eredetű németiséget hamar magukba olvasztották.

Hogy az első települők nagy része középnémet eredetű volt, arra utal már a város neve is: kkn. területen (Szilézia, Csehország) 2 *Königsberg* fordul elő (Németország középső részén ezenkívül még 3 ilyenű város található: Harz, Coburg, Hessen, míg al- és

¹⁾ K. I. Schröer, *Versuch einer Darstellung der deutschen Mundarten des ung. Berglandes*. (Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Classe. 44 kötet) 144. l. (röv.: Schröer.).

²⁾ Dr. I. H. Schwicker, *Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen*. (Die Völker Österreich-Ungarns, III.) Wien-Teschen. 1881. 256. l. (röv. Schwicker).

felsőnémet területen csak egy-egy: Stájer orsz., Porosz orsz.).¹⁾ A *Sebnitz* patak neve is előfordul Szászország déli részén mint folyó (1228. óta) és városnév.²⁾ Kkn. eredetre mutat az a körülmény is, hogy az újbányaiak használják határmegjelölésnél a „*gaden*“ szót, („*in gadibus* ac metis monasterij“ Ekl. 40, 3, 3 és 4), melynek ez a jelentése csak Szászországban mutatható ki: „*Gades . . . que dicitur Markschede*“ (egy 1329.-i szász oklevélben, l. Haltaus, *Glossar. Germ.* 582.).

Az *abskronth* (= obezgrunt, Ekl. 40, 4, 24)-ban előforduló $u > o$ változás is főleg kn. (Weinhold: *Mhd. Gr.* 74), ahol az $o > a$ is előfordul (u. o. 64.). Egyes családnevek is világosan mutatják viselőik kkn. eredetét: a *Nuskopp* v. *Muskopp* név (Ujb. Stb. 5, 26, 32, 38, 43 és egy különálló lapon a Stb.-ből) második eleme kétségtelenül a „Kopf“ (agsz. *cupp*, *copp*) szó. *Germ.pp* = fn. *pf*, kkn. *pp*. — A *Klopeysen* név (Ekl. 9, 4, 5) szintén összetétel; első eleme ujfn. *klopf*, *klopfen*, aln. *kloppen*, germ. *pp* = fn. *pf*, kkn. *pp*. — *Stamp* (Ujb. Stb. 5, 36) fn. *mpf* = kkn. *mp*. A mai *Stampa hibal* (újbányai dülő elnevezés) változatlan *p*-jével csakis kkn. nyelvjárásból kerülhetett a tót nyelvbe, mint kölcsönszó.

A Sebenitze, Sebnitz patak nevének írásában a sziléziai *nyj*. egyik legjellemzőbb hangváltozása mutatkozik: kfn. $b > w$ (Rückert 130 ll.). B-vel fordul elő a köv. esetekben: 1346: *Sebnichta* (Ekl. 40, 2, 32), *Sebnichebania* (Knauz 217), *Feynosebnichapataka* és *Byk Sebnichpataka* (Ekl. 40, 2, 32, a zabori konvent kiadványa), 1347: *Schebeniczebach* (Ekl. 40, 2, 32 és 34).

W-vel: 1337: *Seunych* (Cod. Dipl. VIII. IV. 273, Fejér hibásan Chavniknak olvasta), 1345: *Seunych* (Ekl. 40, 2, 31), *Seunych* (Ekl. 40, 2, 25), *Sewniche* (Ekl. 40, 2, 31), *Feyno Sewniche* (Ekl. 40, 2, 26), *Schewnych* (Ekl. 40, 2, 30), *Schewnyce* (Cod. Dipl. IX. I. 345), *Byksewnych* (Knauz 217.), 1346: *Sceunychbanya* (Knauz 217.), 1351: *Byksewnych* és *Feneusewnych* (Ekl. 40, 2, 31, Újbánya kiadványa).³⁾

¹⁾ I. I. Egli, *Nomina geographica*. Leipzig. 1870. 500. l.

²⁾ V. ö. Alfred Meiche, *Die Sebnitzbach und ihre Namen*. (Neues Archiv für sächs. Geschichts- und Altertumskunde. XVIII. 98–108.). Alfred Meiche, *Der Dialekt der Kirchfahrt Sebnitz*. Leipz. Diss. 1898.

³⁾ E két patakot ma már Starý és Kizový potok-nak nevezik. A régi elnevezés csak egy hegy nevében maradt fel: Sibenický vrh = akasztó hegy. Bajos volna eldönteni, hogy a hegyet nevezték-e a mellette folyó patakról,

Ujbányának ezen legrégebb, valószínűleg észak-sziléziai, vagy Szászország déli részéről származó lakosait (kik talán már Bakabányán sem őrizték meg tisztán kkn. nyelvjárásukat) hamar magukba olvasztották a felsőnémet bevándorlók.

Arra még nem szabad nagy sulyt fektetnünk, hogy egy okmány Ujbánya és környéke németjeit „*teutonici*“-nak nevezi („*teutonici de Cremnicia, Solio ac Montereis*“ Ekl. 5, 1, 7). Ezen elnevezés csak egyszer fordul elő s jelentését: *teutonici* = bajor-osztrákok¹⁾ nem is tartják be pontosan az oklevelek.²⁾

Sokkal fontosabb az, hogy az első összefüggő ujbányai nyelvemlék, a Stadtbuch (kb. 1415—1563) bajor-osztrák dialektusban van írva, a mit a következő hangtani sajátosságok bizonyítanak:

Kfn. *i* = Stb. *ei, ai, czait* 4, 5, 29,³⁾ *frei* 4, *seyn* 27, *dray* 29, *dapay* 2, *unerlauch* 5, *guldein* 29 (kétszer) stb.

Kfn. *û* = Stb. *au, auff* 27, 32, *haws* 4, stb.

Kfn. *a* = Stb. *o* (gyakran), *hott emphanzen* 37, *gelossn* 37, *hot...* *gesogt* 36, *frogen* (különálló lapa Stb.-ból) stb.

Kfn. *i* = Cur. Prot. *ü* (Weinhold B. Gr. 33.), *Kürchenvätter* (Cur. Prot. 67, 79, 80).

Kfn. *or* = Stb. *ar* (Michels Mhd. Gr. 75.), *geantwartt* 32, *geschwarne Bürger* 32, 37.

Kfn, *ei* = Stb., Cur. Prot. *a. Stanbock, Klan* (Cur. Prot. 256, 260 kétszer, 287, 186, stb. (Weinhold Bair. Gr. 39.). Az ujbányai tótok az egyik hegyet ma is *Stanbrk* (Steinbruch)-nak nevezik.

Kfn. *ei* = Stb. *ai* (Weinhold B. Gr. 64), *hailig, ailig, aygen, sicherhait, getailt, geaint* stb.

Kfn. *b* = Stb. *p, pecher* 1, *pesser* 32, *pergmeister* 5, *pergstat* 4, *pergwerk* 4, *prieff* 29, *purger* 27, 29, 5, 4, *dapay* 2 stb.

A *hân* segédige conj. praet.-ának bajor alakja fordul elő a Stb.-ban: *hiet solt aufmessen*, 5, *hiet lassen fliehen* 5. (Weinh. B. Gr. 321.)

Kn. alak alig található a Stb.-ban (*plibn* 5.).

vagy pedig megfordítva, a patakot a hegyről. A Jensch szerint (*Über Berg und Thal* 1887. 9. füzet) a szászországi Sebnicz patak szláv eredetű neve = Finkenwaldbach.

¹⁾ Dr. Wertner Mór, *Az erdélyi németek bevándorlásáról.* (Erdélyi Múzeum XVII. 6. és 7. füzet.) 304. l.

²⁾ Dr. A. Schullerus, *Flandrenses, Saxones* (Korr. Bl. XXIV. 17. l.).

³⁾ A számok a Stadtbuch megfelelő oldalát jelzik.

Ujbánya legrégebb jegyzőkönyvének a nyelve tehát nem mond ellent annak, amire a település története tanít, hogy t. i. az ujbányaiak nyelve hasonlóan a Krikerhayerek és Gründnerekéhez bajor-osztrák volt, melyre egy kkn. dialektus is (talán a sziléziai v. délszászországi) hatott.

V. FEJEZET.

Oswald der Schreiber.

Okmánygyűjteményeinkben sajnos nem akadtam olyan Oswaldra, kiről feltehetnők, hogy költeményünk szerzője.¹⁾

Maga a költemény sem nyújt életrajzi adatokat, legfeljebb néhány támaszpontot, melyek segítségével a költő személyiségére következtethetünk. Kétségtelen, hogy Oswaldnak alapos műveltsége volt; ismerte jól a német politikai történetet, latinul is jól tudott: János pap levelét latinból fordította, még pedig kitünően.

Mindenesetre járt ő legalább is kolostori vagy városi iskolába.²⁾ Büszke is volt magasabb műveltségére. Művében pontosan megmondja, mit vett át könyvekből s mit az öreg parasztok elbeszéléséből:

Das ich das fur ein warheit
sag, das die pauren haben geseit³⁾
das nym ich mich nicht an,
wan sin nicht gesehen han.
Ich hab ys auch zu kein stunden
noch nyndert geschriben funden,

1347.

¹⁾ A felsőmagyarországi városok jegyzőkönyveiben — kivéve az ujbányait — gyakori az Oswald név. A közeli Besztercebányán előfordul 1392-ben az esküdtek közt is egy Oswald. De ő bajosan foglalkozott költészettel; egy ugyanazon évi bejegyzés: „obligata est domus Oswaldi sartoris“ (F. 86.). A többi Oswald is főleg kézműves volt. (Oswaldok Beszterczén I. F. 79 a, 80 b, 82 a, 83, 86, stb.; Selmezbányán F. 25 a, 29 a, 31 a, 33 a, 35 a, stb.). Oswald von Wolkenstein tudvalevőleg sokat utazott Magyarországon. Azonban — bár ő rendesen felemlíti tartózkodási helyeit — sehol nem írja, hogy valaha Ujbányán is lett volna. Különben is előkelő nemes volt és nem „Schreiber.“

²⁾ Békefi 8. és 26. l.

³⁾ hogy t. i. Frigyes vissza fog jönni.

wan das ichs gehort han
 von den alten pauren an wan.
 Aber das der hochgeborn
 Keiser Fridrich wurd verlorn
 alsus und auch alda
 das sagt die Romsch cronica.

Ebből azonban még korántsem következtethetünk arra, hogy Oswald szerzetes, mégpedig újbányai szerzetes lett volna. Bár Újbánya a közeli szentbenedeki benzés kolostor birtokaihoz tartozott, költőnk még sem lehetett a kolostornak Újbányára küldött szerzetese, mert

1. a benzések úgyszólván kivétel nélkül magyarok voltak; német csak egy-kettő mutatható ki s csak a későbbi időkből.¹⁾

2. Bár foglalkoztak a benzések írással, „önálló irodalmi műfajokkal való próbálkozásra nem találunk adatot“²⁾ egy benzés kolostorban sem, csak szertartási könyvek, papi manualék másolatai maradtak ránk.

3. Végül a szerzetes írók és másolók rendszeren oda tették nevük mellé a frater szót,³⁾ p. o. frater Petrus de Stoll,⁴⁾ frater Paulus de Wacia,⁵⁾ frater Bartholomeus de Koloswar,⁶⁾ frater Bernardus de Ujlak⁷⁾ stb.

Ezenkívül Oswald hiányos bibliismerete is támogatja azon feltevéseinket, hogy ő nem volt egyházi ember. János pap leveleinek fordításába ugyanis ezt az interpolációt szötte be:

wir⁸⁾ haben auch ein palas
 der Konig Aswerus was
 von des geschlecht wir sin gebornn
 der edel Konig vss erkorn

864

¹⁾ Erdélyi László, *A pannonhalmi Szt. Benedekrend története*. Budapest, 1905. III. 622. l.

²⁾ U. o. II. 220. l.

³⁾ Csontos János, *Adalék a magyarországi XIV.—XV. sz.-beli könyvmásolók és betűfestők történetéhez*. Magyar Könyvszemle 1879. 42—59. l. 134—149. l., 294—305. l.

⁴⁾ U. o. 48. l.

⁵⁾ U. o. 55. l.

⁶⁾ U. o. 58. l.

⁷⁾ U. o. 59. l.

⁸⁾ T. i. János pap.

ist vnser altan gewesen
 als du wol macht haben gelesen
 wann es die heilge schrift seit.

Eszter könyve tudvalevőleg említi Aswerust (= Xerxes), de azt már természetesen nem mondja, hogy ő lett volna a mondai János pap őse.

Az egyháztörténet általában költőnk gyenge oldala. Azt jól tudja Oswald, hogy Frigyes „Stauffe“ várában székel, (1228. v.), hogy fiát még életében megkoronáztatta (1174. v.), sőt még azt is, hogy Franciaországban Fülöp volt a kortársa (1247. v.). Azt azonban már nem tudja, hogy mely pápa közösitette ki Frigyest s helytelenül Honoriust teszi meg a császár ellenségének (1281. v.). Oswald egyházi műveltsége tehát nem látszik valami alaposnak. Sőt egy mondatából az első pillanatban azt volnánk hajlandók kiolvasni, hogy ő az egyház ellensége volt. Költőnk ugyanis Frigyesről, kire mindig a legnagyobb tisztelettel gondol, azt írja:

er süll noch gewaltig werden
 aller Romschen erden
 er süll noch die paffen storen ...

1838

Oswald tehát látszólag óhajtandónak találta, hogy Frigyes visszatérte után az egyházat megtisztítsa a papi visszaélésektől. Bármily valószínűnek is látszik e feltevés, még sem fogadható el. Mégpedig azért, mert e (valdens eredetű) motívumot felhasználják a császármonda összes XIII.—XIV. századbeli feldolgozói, akár rokonszenveztek a valdensekkel (p. o. Ottokár és a két Meister-singerlied szerzője), akár nem (mint p. o. Johann v. Winthertur).

Az eddig mondottak alapján csak azt tudjuk, hogy költőnk világi volt s meglehetősen műveltséggel dicsekedhetett. Hogy mi volt a foglalkozása, azt maga mondja meg:

diss puchis tichtar
 heisset Oswald *der schribar*

O tehát scriptor volt. Hogy mily szerepet játszottak nálunk a íródeákok a XIV.—XV. században, azt pontosan meg lehet állapítani a felsőmagyarországi számadáskönyvekből. A scriptorok a fennmaradt adatok alapján három csoportra oszthatók: 1. Kizárólag főpapok szolgálatában állottak a katedrális írók és másolók

(scriptores cathedrales v. episcopi).¹⁾ 2. A város választott hivatalnoka volt a jegyző (Stadtschreiber, notarius publicus), ki jegyzőkönyvet vezetett a városi ülésekről s a bíró meg néhány esküdt ellenőrzésével jegyzőkönyvbe foglalta a bírói határozatokat s a felek jogügyleteit.²⁾ Állandó fizetéssel birt. V. ö. körmöczi jk. 1424: „Item man ist Schuldig beliben dem Petro Statschreiber gantzen zold von diesem yare flor. auri 100“ (F. 623); nagyszombati jk. 1394: „Item notario civitatis 4 tal. den. an seinem iarlon“ (F. 104); pozsonyi jk. 1410: „Item dem statschreiber an seinem jorlan dedi 1 libr. den.“ (F. 48.). 3. Fontos szerepet játszottak az irnokok is (Schreiber, Scriptoros, Bártfán néha iuvenes), kik az oklevelek másolását s esetleg a notárius helyett a jegyzőkönyv vezetését végezték. Arra is van adatunk, hogy néhol költeményeket irtak: bártfai jk. 1436: „Item iuveni, qui scripsit pastoralia den. 10“ (F. 366 a). 1437: „Item iuveni, quod scripsit pastoralia den. 12“ (F. 504 a). Bártfán iuvenis=scriptor (l. az alábbi bejegyzéseket 1436 aug. 31 és szept. 14-ről). Az irnokok — a jegyzőtől eltérőleg — esetről-esetre szolgálataik fejében kaptak fizetést. P. o. bártfai jk.:

1435. aug.	5.	item scriptori in horreo fl.	1	(F. 355).
”	”	12. ” ” ” ” ”	2	(F. 356).
”	”	26. ” ” ” ” ”	1	(F. 357).
1436. máj.	4.	scriptori	den. 4	(F. 364 a).
”	jul.	13. iuveni bibales	” 10	(F. 366 a).
”	aug.	31. item scriptori in horreo	” 12	(F. 367 a).
”	szept.	14. item iuveni qui scripsit	” 6	(F. 368 a).
”	”	21. ” ” ” ” ”	” 6	(F. 369).

Állásuk nem volt állandó jellegű. A selmeczi jk. évenként más irnokot említ: 1365. Schreiberin von Oller (F. 5 b); 1366. Schreiberin (F. 9 b); 1367. Alusch Schreiberin (F. 12 a). Ezen feljegyzések egyúttal azt is bizonyítják, hogy irnokul egyes helyeken nőket alkalmaztak.

A scriptorok és notáriusok világiak voltak. Ez természetesen nem zárja ki a magasabb műveltséget. A felsőmagyarországi jegyzőkönyvek is (köztük az újbányai Stadtbuch) bizonyítják, hogy írók mind jól tudtak latinul.

¹⁾ F. 402 a, 438 b, 469, 556 a. Békefi Remig, *A zirczi, pilisi, pásztoi és szentgotthardi ciszt. apátságok története*. Pécs, 1891. I. 91. l.

²⁾ Grossmann Malvina, *Bártfa város 1418–1444-iki számadáskönyvei művelődéstörténeti szempontból*. Budapest, 1911. 19. l.

A fentebbiekből kitűnik, mily fontos szerepet játszottak felvidéki városaink életében a notáriusok és a Schreiber-ek. Ujbánya kir. bányavárosának is kétségtelenül volt jegyzője a legrégibb időktől kezdve s bizonyos, hogy írnokokat is foglalkoztatott, bár neve csak néhánynak maradt ránk: 1346. Johannes (Knaus 220. l.), 1396. Stephan Palusch,¹⁾ 1482. Stephan Szund (Stb. 5. l.).

VI. FEJEZET.

Oswald költeményének nyelvjárása.

IRODALOM.

- Böhme = Oskar Böhme, *Zur Kenntnis des Oberfränkischen im XIII.—XIV Jahrhundert*. Lipcsei diss. Gablonz. a. N. 1893.
- Braune = W. Braune, *Zur Kenntnis des Fränkischen* (PBrB. I. 1. II.).
- Franck = Dr. J. Franck, *Altfränkische Grammatik* Göttingen. 1909.
- Lessiak = P. Lessiak, *Die Mundart von Pernegg in Kärnten* (PBrB. XXVIII. 1. II.).
- Luick = K. Luick, *Die langen e und die o-Laute im Bair.-Österr.* (PBrB. XIV. 129. II.).
- Michels = V. Michels, *Mittelhochdeutsches Elementarbuch* Heidelberg. 1912.²⁾
- Paul = H. Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik* Halle. 1911.⁸⁾
- Rückert = H. Rückert, *Entwurf einer systematischen Darstellung der schlesischen Mundart im Mittelalter* Paderborn. 1878.
- Schatz ¹ = Dr. J. Schatz, *Altbairische Grammatik* Göttingen. 1907.
- Schatz ² = Dr. J. Schatz, *Die Mundart von Imst Strassburg*. 1897.
- Unwerth = W. v. Unwerth, *Die schlesische Mundart in ihren Lautverhältnissen grammatisch und geographisch dargestellt* Breslau. 1908.
- Weinhold B. Gr. = Dr. K. Weinhold, *Bairische Grammatik* Berlin. 1867.
- Weinhold Mhd. Gr. = Dr. K. Weinhold, *Mittelhochdeutsche Grammatik* Paderborn. 1883.²⁾

MAGÁNHANGZÓK.

Egyszerű magánhangzók.

kfn. a, â.²⁾

1. §. kfn. a, â = M. a. A magánhangzók quantitását nem jelöli a M., *las* (: was 125), *lan* (: han 1146) stb. A költemény-

¹⁾ Ujb. It. egy 1396.-i oklevél II. Ulászlótól.

²⁾ Oswald nyj.-nak vizsgálásánál a normalizált kfn. nyelvet vettem alapul. Az egyes szavak írásánál megmaradtam a kodex helyesírása mellett, hogy így egyúttal a másoló nyelvét is megismerhessük. A számok a költemény megfelelő sorát jelzik.

ben irmel *a:â*, *an* (: *plan* 232), *al* (: *mal* 360), *dar* (: *jar* 168), *gant* (: *hant* 695), *geschach* (: *nach* 1372), *hat* (: *rat* 1225), *samt* (: *gant* 614), *sat* (: *rat* 615), *tar* (: *war* 45). Egyszótagu szavakban a tövokális liqu. és nas. előtt (a bajor-osztr.-ban *ch*, *t* előtt is, Weinh. B. Gr. 36, 116) már a XIII. sz.-ban meghosszabbodott; fn. és kn. költők egyaránt használják a fenti rímeket.

2. §. Bajor területen a népnyelvben a kfn. *â* elhomályosodik (Weinh. B. Gr. 56); a XII. sz. második felétől kezdve egyes bajor költők kapcsolják is rímben kfn. *ô*-val. O.-nál : *gan* (: *schon* 631.).

3. §. i-umlaut. kfn. *e*, *ä*, *æ* = M. e. *secken* 366, *esten* 915, *sterken* 833, *glesin* 687; *hetten* (: *stetten* 208), *wer* (: *mer* 1106), *mer* (: *waller* 1335); *crefteclich* 322, *mehtig* 719, *teglich* 143, 775, 990, 1090, *zertlich* 373, *gerwen* 355. Kn. írók gyakran írták a kfn. *æ*-t *e*-nek. Az *æ* ugyanis kn. területen elvesztvén egész nyílt kvalitását, közel állott az *ë*-hez (Paul 6, 4 jegyz.). A kfn. *-ære* O.-nál l. 8. §.

4. §. Analogia hatásának kell tulajdonítanunk azon alakokat, melyekben az *a* umlautot szenvedett, bár nem állt utána palatális magánhangzó, *fert* (: *hert* 823), (de *vart*:*wart* 1086, 1188 is), *hert* 255, *heltet* 830, *wend* (sing.) 69. Ez a nem valódi umlaut fn. területen főleg liqu. és gutt. előtt mutatható ki (Weinh. Mhd. Gr. 21, Rückert VII. 21.).

5. §. *š*-umlaut. Alem. és nykn. területen az *a* tőhangzó a rákövetkező *š* hatása alatt is palatalizálódott (Franck 14.), *flesch* 1033, *fleschen* 1312, *wesch* 1027. Rímben nem fordul elő, bátran származtathatjuk a leirótól.

kfn. *e*.

6. §. kfn. *é*; *ë*, *ê*; *ä*, *æ* = M. e. A másoló nem jelölte a kfn. *e* hangoknak sem kvalitását, sem quantitását, *edel* (: *gesedel* 30), *her* (: *sper* 1230), *bekert* (: *lert* 950), *mer* (: *wer* 1335) stb.

7. §. Az *e*-hangok használatából Zwierzina szabálya segítségével könnyen meg lehet állapítani, kn. vagy fn. területen keletkezett-e valamely költemény. „Ist in einem Gedicht, wo *her*: *-êr* reimt, das *her* = *hër* Adv., so ist das Gedicht aus Baiern oder aus Österreich; ist *her* = *hër* ‚exercitus‘ und reimt zur gleicher Zeit *her* Adv.: *-ær*, so ist das Gedicht aus Mitteldeutschland“ (ZfdA. 44, 280.).

Oswald a rímben kivétel nélkül egy kvalitásu *e*-ket kapcsol: *a) é:ë. p. o. besten* (: *glesten* 779), *edel* (: *gesedel* 30), *gesellen*

(: *wellen* 1380), *setzen* (: *letzten* 463), *welle* (: *helle* 82), *wende* (: *ende* 70.). *b*) $\ddot{e}:\ddot{e}$. p. o. *berc* (: *werck* 1382), *verrn* (*herrn* 455, 515, 1165, 1316), *gelesen* (: *gewesen* 1385), *geschehen* (: *jehen* 685), *gert* (: *gewert* 590, 1275), *her* adv. (: *sper* 1230), *knecht* (: *recht* 340), *neben* (: *weinreben* 882), *pflagen* (: *degen* 798), *snelle* (: *welle* 292), *werden* (: *erden* 798), *wesen* (: *erlesen* 106) stb. *c*) $\hat{e}:\hat{e}$. p. o. *bekert* (: *lert* 950), *eren* (: *meren* 141), *gent* (: *stent* 275, 706), *lere* (: *mere* 955); néha $\ddot{e}:\hat{e}$, p. o. *her* adv. (: *mer* 330), *herre* (: *mere* 1322), *ser* (: *er* 1262). *d*) $\alpha:\alpha$. p. o. *heten* (: *steten* 206), *mer* (: *wer* 1106, : *waller* 1335).

8. §. A költeményben a kfn. *-ære* (ófn. *-âri*) képző *-ar* alakban jelenik meg (két kivétel: *mer:waller* 1335, : *wer* 1106, tiszta rím!). P. o. *pichtigar* (: *gewar* 205), *plegar* (: *war* conj. 1177), *schribar* (: *offenbar* 1255), *sagrar* (: *achtpar* 984). Hogy O. a kfn. *-ære* képzőt *-ar*-nak ejtette, bizonyítják: *offenbar* (: *gar* 1212, 1240, : *tar* 1360), *tichtar* (: *schribar:schar* 1396).

E jelenség magyarázatát kétféleképp adhatjuk. Luick szerint (PBrB. IX. 497. l.) a bajor-osztrákban be sem állt az ilyen esetekben a másodlagos (*secundär*) umlaut. E feltevés azonban nem valószínű. Mert ha nem állt volna be, akkor az említett s az azokhoz hasonló alakok vokálisa is *o*-vá fejlődött volna a bajor-osztrákban a kfn. *a*, *â*-hoz hasonlóan. Ez pedig nem történt. Alighanem beállt itt is az umlaut (Schatz szerint még az ófn. korszak végén, Schatz² 39. l.), de az eredményeképp létrejött *e*-féle hang *a*-vá fejlődött vissza, az umlautot nem szenvedett kfn. *a*, *â* pedig még ezen változás előtt *o*-vá lett (Schatz i. h.).

9. §. kfn. *e* = M. *i*. Kn. kéziratokban \ddot{e} helyett néha *i*-t találunk, amit a kn. \ddot{e} zárt kvalitásával magyarázhatunk (Michels 27, Rückert 33). *Wirdickait* 1005, 1009, *birg* 423, *pittind* 82. A 3. sz. személynévmás semleges egyes nom.-ban *e₃* helyett a régibb *i₃*-t (M. *is*) találjuk, mely alak a kn.-ben uralkodó, de a bajorban is kedvelt volt (Weinh. Mhd. Gr. 478, B. Gr. 360.).

Kfn. *i*.

10. §. kfn. *i* = M. *i*, nincs megjegyezni való. (M. *i* = kfn. \ddot{e} . l. 9. §.).

Kfn. *i*.

11. §. *a*) kfn. *i* = M. *y*, *i*. *sy* (: *fry* 1330, : *py* 94, 508, : *ply* 312), *wis* (: *flis* 555), *min* 1136, *sin* 1182, 1189, *zyt* 70, 660, 690,

787, 805, 1035 stb., *wyt* 485, 900 stb. Kn. területen a kfn. *i* sokáig megmaradt monoftongusnak (Sziléziában a XIV. sz. végéig, nykn. vidéken a XV., sőt XVI. sz.-ig, Michels 81., 3.). A másoló is leginkább monoftongusnak írja.

b) kfn. *i* = M. *ei*. Csak a köv. esetekben: *dreissig* 620, *durnein* 1186, *drein* 708, *reichlich* 1172, *reichheit* 1196, *seiner* 56, 120, 921, *weit* 406, 692, *weit* (Adv.) 485, 900, *weich* 836, *zweil* 807, 854, *zweilin* 915; és *ziit* 812, *zijt* 406.

12. §. O. kapcsolja rímben a kfn. *i*-t s az összevonás útján keletkezett kfn. *i*-t (l. 21. §.) a régi *ei* s az összevonás útján (l. 33. §.) keletkezett *ei* diftongussal. Kétségtelen ezek szerint, hogy mind a két *i* hangot *ei*-nek ejtette.¹⁾

1. kfn. *i*: kfn. *ei*, *zyt* (: *richeit* 70, : *heilekeit* 945, : *cristenheit* 1304), *wyt* (: *richeit* 484).

2. a) kfn. *i* (< *ibe*, *ige*): kfn. *i*, *gyt* (: *zyt* 805, 1035), *lit* (: *weyt* 406). b) kfn. *i* (< *ibe*, *ige*): kfn. *ei*, *gyt* (: *richeit* 860), *lyt* (: *richeit* 725).

13. §. Az *i*:*i* rím, melyet fn. és kn. költők egyaránt kerülnek (Michels 26, 1), O.-nál sem fordul elő, mert a *-liche* képző, mely nála kétszer a *sich*-re rímel (314, 324), már a XII. században megrövidült (Weinh. Mhd. Gr. 16. és B. Gr. 17.). A *-liche* O.-nál rendszeren a *-riche*-vel rímel, melyben az *i* szintén megrövidült: *rich* (: *ewiglich* 85, : *unglaublich* 520, : *wunderlich* 628 stb.).

kfn. *o*, *ô*.

14. §. kfn. *o*, *ô* = M. *o*. Quantitásukat nem jelöli a másoló: *wol* (: *hol* 243, : *vol* 703, 153); *do* (: *also* 435), *ho* (: *aldo* 235) stb. O.-nál rímel *o*:*ô*, *hochgeporn* (: *erkorn* 1004), *von* (: *schon* 377), *vor* (: *kor* 780). V. ö. 1. §.

15. §. Az *o* umlautja ellen nagy volt az idegenkedés fn. és kn. területen egyaránt (Weinh. Mhd. Gr. 116.). A kfn. *schoene*-t O. umlaut nélkül használja: *schon* (: *topasion* 264, : *davon* 374), *schon* 93. A többi alakról rím és jelölés hiányában nem tudhatjuk, hogy ejtette O.: *bischofe* (plur.) 198, *vogellin* 912, *frolich* 613, *konig* 867, 973, 984, 988, 1182, 1352, *kostlich* 220, *mogen* (ind.

¹⁾ E diftongizálódás a bajor-osztr. nyelvterületen már a XII. sz. vége felé kimutatható (Weinh. B. Gr. 78), innen hatolt Csehországba és Sziléziába, ahol a XIV. sz. második felében jut uralomra (Rückert 37. 1.).

praes. pl. 1.) 1362, *moge* (c. praes.) 1045, *schonheit* 1101, *storen* (: *horen* 1340).

a-umlaut köv. esetekben: *dorn* 1249 — *durnin* 1196, 1260; *gold* 108, 109 — *guldin* 2; *kopher* 311 (nyg. *kuppar*).

16. §. kfn. *o* = M. *a*. Csak egyszer, tiszta rimben: *gebarn* (: *erkarn* 492). Az *or* > *ar* változás a bajorra jellemző, de kn. területen is kimutatható (Weinh. B. Gr. 6, Mhd. Gr. 60, 67, Rückert 25).

kfn. *u*.

17. §. kfn. *u* = M. *u*. *mund* (: *grund* 1058), *stund* sing. (: *gesund* 1040, : *kund* 1000, 1300), *stunden* plur. (: *funden* 1351). Néhányszor becsuszott a leíró tollából *o* a kfn. *a* helyett: *onz*, 146, *vorwar* 1308, 606 (rfr. I. Michels 78).

18. §. Umlaut. A másoló az umlautot ritkán jelölte: *tewr* (: *herfur* 405), *fürbas* 277, *nüri* 1391, *rübin* 891, *süll* (c. praes.) 1337, 1339. Így nem tudhatjuk, hogy az umlaut nélkül is használt alakok közül O. melyiket beszélte, *mugen* 64, *sullen* 250, 735, *guldin* 2, 22, *vber* 174, *darvber* 708, *vbergilt* 1065. Néhol bizonyos mássalhangzó csoportok akadályozták meg az umlautot: a) -nn-: *wunn* 618, *verprunne* 371; b) nas. + cons.: *umb* 1384, *fumfczig* 548, 1083; c) liq. + cons.: *sturb* conj. (: *verdurb* conj. 1060), *fursten* 86, 92, 1176, 1190, 1267 stb., *durnein* 1187, 1232, *mull* 208, 220, *mulner* sing. 400, plur. 338, *guldin* 2, 22 stb. d) gutt.: *muge* (conj. praes.) 94, 299, *mugen* 64, *rucken* (ige) 334 (fn. alak, Paul 40, 5), *zuchtig* 135, 1134. Általában a bajorosztrák nyj.-ban jobban volt elterjedve az *u* umlautja mint a kn. nyelvterületen. Valószínű, hogy O. is sok olyan esetben *ü*-t ejtett amikor a másoló *u*-t irt.

kfn. *û*.

19. §. kfn. *û* = M. *u*. *hus* (: *vs* 245), *backhus* (: *daruss* 346), *gebuwet* (: *truwet* 725), *luter* 31, 573, *trurig* 596, *sule* (Sing.) 437, *tusent* 470 stb. A kfn. *û* a kn. nyj.-okban megmaradt, fn. területen azonban — ideértve Északcsehországot és Sziléziát is — *ou*-, *au*-vá diftongizálódott.

O.-nál a kfn. *û* csak *û*-ra rímelt, így nincs okunk feltenni hogy költőnk nem diftongust ejtett, sőt — ha helyes Zarncke olvasása — a *rauch* (: *vj* 49.) rím is azt bizonyítja, hogy az *û* O. nyj.-ban diftongussá fejlődött.

20. §. Umlaut. Az *û* umlautját a másoló csak kétszer jelöli: *sülen* 881, 913, de *sulen* (plur.) 819, 912 is.

Ujabb hosszú magánhangzók.

21. §. A tömássalhangzó kiesése s összevonás útján a kfn.-ben néhány új hosszú vokális keletkezett.

1. kfn. *i* < *ibe*, *gyt* (: *zyt* 805, 1035, : *richeit* 860).

2. kfn. *i* < *ige*, *lit* (: *weyt* 406, : *richeit* 725), *lyt* 415.

3. kfn. *â* < *abe*, *han* (: *capellan* 728, : *Johan* 970, : *stan* 425), *hat* (: *stat* nyolcyszor), *hant* (: *lant* 935).

4. kfn. *ê* < *ege*. ófn. *gegini* > kfn. *gen* O. 328, 425, (a fr. *gein* alak is előfordul 324).

Diftongusok.

kfn. *ei*.

22. §. a) kfn. *ei* (ófn. *eî*) = M. *ei*, *stein* (: *rein* 252, 440), *ein* 340, 463, *kein* 210, 229, *klein* 210, 540, *keiser* 1301, 1209 és még 8-szor, *cristenheit* 1304, *heilekeit* 545, *richeit* 70, *zirheit* 70 stb.

b) kfn. *ei* = M. *ai*, a köv. esetekben: *aid* 1290, *ain* 743, *kain* 229, *stain* 279, 1072. *wain* 1280, *zwain* 915, *edelhait* 35, *wirdickait* 1109, *gehaiczet* 350. A régi *ei* diftongust bajor kéziratok megkülömböztetésül az *eî* (< *i*)-től rendszeren *ai*-nak irták (Weinh. B. Gr. 76.). A másoló a felsorolt alakokat alighanem mintájából vette át.

23. §. kfn. *ei* = M. *e*, *zwentzig* 192, 911. E monoftongizálódás a kn.-ben közönséges (Weinh. Mhd. Gr. 98). Rimen kívül, másolótól. (kfn. *ei* < *age*, *ege* l. 33. §.; kfn. *ei* < *i* l. 11. §.).

kfn. *ou*.

24. §. kfn. *ou* = M. *au*. *frauen* (: *geschauen* 133), *glauben* (: *berauben* 958), *frauwen* 131, 184, 1230, *lauffen* 333, *stauffe* 1127, *urlaub* 1124, stb. A kfn. *ou*-t a bajorban és a rfr.-ban *au*-nak ejtették (Michels 33).

25. §. Umlautjára csak egy példánk van: *freud* 612.

kfn. *ie*.

26. §. kfn. *ie* = M. *ie*, *i*. A kfn. *ie* megmaradt a bajorban diftongusnak (Weinh. B. Gr. 89), míg a kn.-ben monoftongizálódott. A másoló teljesen rendszertelenül hol *i*-nek, hol *ie*-nek

irja: *entphie* (: *gie* 1105, 1152), *entphiengen* (: *giengen* 1100), *gieng* (: *befieng* 701), *gepollirt* (: *gewirt* 96), *geziret* (: *wiret* 63), *lie* (: *Venedie* 1270, : *hie* 1290), *schlieff* (: *rief* 502); *liht* 49, 100, 124, 413 stb., *si* 228, 266, 775 stb. A kfn. *ie*-t O. kétségtelenül diftongusnak ejtette; az egész költeményben nem fordul elő a kn. *ie*: *i* rím. (*ie*: *i* + *h* l. 35. §.).

kfn. *iu*.

27. §. kfn. *iu* = M. *ü*, *eu*, *ew*, *küsch* 723, *zeug* 297, *zeuget* 305, *fewr* (: *tewr* 350, 1213), *fewr* 1230, *tewr* 104, 126. Hogy O. diftongusnak ejtette, azt bizonyítja ezen írásmódon kívül az a körülmény is, hogy az *iu*: *ü* rím nem fordul elő. (*eu*-val először bajor, majd sziléziai írók jelölik a kfn. *iu*-t, Weinh. Mhd. Gr. 129 és 108).

28. §. kfn. *iu* = M. *u*. A kn.-ben beállott a monoftongizálódás. A másoló is leginkább *u*-nak írja: *lut* (: *bedut* 804), *kuschheit* 126, *fur* (= kfn. *fiur*) 228, *furin* 80, *petutet* 858, 861, *lut* 632, 705, *dutsche* 1178, *truwe* 1185, *uch* 1136 (acc. plur. < *iuwich*, rfr. alak, ahol -*iuw*- > -*ûw*-; Michels 84, Weinh. Mhd. Gr. 474). Az *iu* umlautját nem jelöli a kézirat: *luten* 904, 1035.

kfn. *uo*.

29. §. kfn. *uo* = M. *u*. A kfn. *uo* megmaradt diftongusnak a bajor-osztrákban, míg a kn. területen monoftongizálódott. A másoló is egy kivétellel (*genuoc* 252) *u*-t ír: *fug* (: *genug* 175), *gefug* (: *genug* 225), *flut* (: *tut* 230), *zu* (: *fru* 390, 654, 630, 1195, 1235), *gut* (: *getut* 405, : *ungemut* 644, 666), *krug* (: *genug* 560), *buch* 462, *muter* 81, *pruderlich* 765, *schuch* 548 stb. Hogy O. diftongust ejtett, bizonyítják a rímek, melyek közt nem fordul elő az *uo*: *u*.

30. §. A *tun* inf. (: *sun* 510, 1174) és *stund* praes. ind. 5. 3. (: *kund* 211.) rímek nem mondanak ellent ezen feltevésnek. A bajorban ugyanis a kfn. *u*-t *n*, *r*, *ht*, *hs* előtt *uo*-nak ejtették s ez annyira általános volt, hogy sokan kiadásaikban az említett esetekben az *uo* írást vezették be (Paul 113).

31. §. A XIV. század óta a bajor dialektusban kezd az *uo* *ue*-vé gyengülni (Weinh. B. Gr. 113). O.-nál *huet* (: *gut* 836).

kfn. *üe*.

32. §. Az *üe* diftongus a kn. *uo* umlautja folytán jött létre. Ez az umlaut főleg a bajor nyj.-ban terjedt el (Weinh. Mhd. Gr.

138, 144). kfn. *üe* = M. *ue*, *u*. Kn. írók rendszeresen *u*-nak írják. Kéziratunkban gyakran megmaradt a fn. *ue* is: *lueg* (: *gefueg* 812), *ruret* (: *fuert* 290, : *furet* 925), *grun* 44, 110, *gluend* (*h* kiesett) 356, *fulet* 60, 228, *furet* 660, *lued* 1171, *nuchtern* 666. Hogy O. *üe*-t ejtett, bizonyítják a kézirat *ue* írásjelei is, melyeket a kn. leíró csakis az előtte levő mintából vehetett át, azonkívül az a körülmény, hogy az *üe*:*u* rím nem fordul elő. (*ü*+*r*:*üe* l. 37. §.)

Ujabb diftongusok.

33. §. Összevonás dentális előtt: *ei* < -age-, *seit* (: *warheit* 1150, : *vermaid* 1220), *geseit* (: *warheit* 1333, 1365, : *werdickait* 935), *treit* (: *verschnit* 1062), *dreit* 1050, *söt gejaid* 1319, (bajor alak, l. Michels 136.).

34. §. *ei* < -ege- (őfn. -egi-). E kapcsolatban a *g* a palatális vokális *s* a hangsúlytalan *i* között redukálódott (Michels 136.), *angeleit* (: *cleit* 1263), *durchleit* (: *preidt* 905, : *wyt* 900.). Néha megmaradt a *g* (systemzwang), *legt* 321, 361, 1310, *geleget* 94, 114.

35. §. kfn. *i* fn. területen *r* és *h* előtt *ie*-vé diftongizálódott. Innen magyarázhatók a *siht* (: *lieht* 538), *nicht* (: *lieht* 399) rimek (Weinh. B. Gr. 90, Michels 74. 1. a.).

36. §. kfn. *u* a bajor-osztrákban szóvégén vagy *n* előtt *uo* lett (Paul 113). O.-nál *tun* (: *sun* 510, 1174), *stund* (praes. ind. 5. 3.), *kund* 211.

37. §. kfn. *ü* az osztrák nyj.-bar *r* előtt *üe*-vé diftongizálódott. O. *enbürn* (: *füeren* 265), V. ö. Michels 74, 1. a. (*ei* < *i* l. 11. §.; *ou* < *û* l. 19. §.).

MÁSSALHANGZÓK.

Explosivák.

kfn. *p*.

38. §. kfn. *p* = M. *p*. Nincs megjegyezni való. Gyakori az epenthetikai *p*, *kumpt* 268, 738, *nimpt* 319, 585. (kfn. *pf* l. 50. §.).

kfn. *b*.

39. §. 1. Szó elején. kfn. *b* = M. *p*-, *b*-. Teljesen rendszeretlenül, de tulnyomó a *p*, *paum* 9-szer és *baum* 1253; *pliben* 160, 330, 610, 522 stb. és *bliben* 160, 520, 668; *ply* 310 és *bly* 830; *pote* 938, 1103, 1104, 1112, 1124 és *bote* 1250; *prun* 9-szer és *brun* 571; *prot* 369 és *brot* 218, 346; *puch* 314, 1084, 1370

és *buch* 1162 stb. Idegen eredetű szavakban: *pabst* 1116 és *babst* 945, 1103, 1104, 1112, 1128 stb.; *pischof* 1102, 1237, 985 és *bischof* 194, 198, 785, 973, 981, 1168; *prief* 1149, 1163, 1260 és *brief* 1081 stb. Sok szó csak *p*-vel fordul elő: *pleter* 883, *plab* 112, 889, *plicke* 904, *plechen* 214, 779, *pruderlich* 765, *puwen* 234, 504, 742, 873. A kfn. *b*-nek *p*-vel való írása különösen bajorosztrák munkákban gyakori. Sziléziában is irták *p*-vel a kfn. *b*-t, még magashang előtt is: *pet* 504, 1392, *pecker* 390, *peide* 115, 184, 518, 522, 1121, *py* 508, 675, *pis* 930, 1206, *pitter* 84, *pittind* 81 stb. E *p*-*b* váltakozásnál, — amint az alábbi példák is mutatják — semmi szerepet nem játszik a lautabstufung, mely szerint a szókezdő lenis megmarad, ha az előző szó vokálisra, vagy liquidára végződik, míg ellenkező esetben megfelelő fortis lesz (Weinh. Mhd. Gr. 155.). Tenuis áll a kéziratban liq. után: *der paum* 845, 847, 850 stb. *wir pliben* 668, *der prun* 581, *der prieff* 1149, 1260, *ein ander pruderlich* 765 stb. Tenuis áll vokális után: *die pleter* 884, 344, *da py* 508, *dar zu packent* 394.

40. §. 2. Szó közepén. a) kfn.-*b* = M. -*b*-*neben* (: *geben* 565, : *weinreben* 882), *pliben* (: *siben* 160, : *triben* 330, : *schriben* 522).

b) kfn. -*b* = M. -*w*-, egyszer: *awer* 104. Ez a változás a sziléziai nyj.-ra jellemző (Rückert 130 ll.), a bajorban is előfordul (Weinh. Mhd. Gr. 178).

3. Szó végén. kfn. -*p* (< - *b*) = M. -*b*-, -*p*. Egy a kfn.-ben érvényes szabály szerint szóközépi media szóvégén megfelelő tenuis lesz. E szabály a XIV.—XV. sz.-beli íróknál már feledésbe merült: *unterhalb* 67, *de drithalb* 153 is, *vrlaub* 604, 1265, *lob* 140, *laub* 804. Sok szóvégi *b*-t a rákövetkező vokális vagy *m*-, *d*-, *s*- őrzött meg (Weinh. Mhd. Gr. 160), *der selb stein* 128, *hamthalb die* 424, *gab den fursten* 1218, *anderthalb an* 535.

kfn. *t*.

41. §. 1. Szó elején. a) kfn. *t* = M. *t*-, *tisch* 21, 25, 27, 185, *tode* 646, *tugent* 12, 126, 635, 660 stb., *tunkel* 4, *treit* 1063, *truwe* 1185, *troschel* 120, *tranck* 585, *trurig* 597. stb. b) kfn. *t* = M. *d*-. *dewrste* 750, *disch* 33, *dugent* 413, *dunt* (=tuont) 340, *dure* 838, 893. Ezen alakok a másolótól származnak. A rfr.-nak különösen északi részén a régi *d* egész a XV. sz. végéig megmaradt (Böhme 64 ll.). A régi *tr*-t is irták rfr. írók *dr*-nek (Michels 90, 3, Franck 97.), *dreit* 127, 1050, *druge* 1378.

2. Szó közepén. a) kfn. *-t* = M. *-t*, *getan* 368, 523, 1275, *petutet* 855, *vater* 86, *muter* 81, 718, *lute* 845, *ertrich* 510, 516.
 b) kfn. *-t* = M. *-d*, kétszer: *bedut* 845, 861, *gedan* 314. Ezen írásmód a rfr.-ban még a XV. sz.-ban is gyakori (Böhme 10.).
 c) kfn. *-lt* = M. *-ld*, *aldet* (: *haldet* 862), *behalden* (: *manigfalden* 954), *solden* (: *wolden* 656). Hogy a kéziratban az *-lt*- mindig mint *-ld*- jelenik meg, azt két körülmény találkozásának tulajdoníthatjuk: a fn. dialektusokban sokáig megőrizte a liqu. az előtte levő mediát (Weinh. Mhd. Gr. 185), másrészt az északi rfr.-ban is megmaradt az *-ld*- egész a XV. sz. végéig. Legtovább Friedberg környékén (Böhme 62 II.). Északipfalzban már 1350 körül *-lt*- lett, a másoló tehát aligha volt szorosabb értelemben vett pfalzi, mint azt Zarncke gondolta (Zarncke, *Der Presbiter Johannes* 188. I.).

3. Szó végén kfn. *-t* = M. *-t*, *-dt*, *wart* (: *art* 1055, : *vart* 1086), *gant* (: *hant* 695), *schwert* (: *wert* 838), *gewalt* (: *manigfalt* 962) stb. *wardt* (: *wardt* 210), *goldt* (: *poldt* 308), *manedt* (: *zidt* 115), *schneidt* (: *preidt* 1280). Ezen írásmód a másoló ingadozására vall. Egyszer *d*-nek írja a másoló a kfn. *t*-t, *gefestend* (: *glesztent* 624).

kfn. *d*.

42. §. 1. Szó elején és közepén. kfn. *d* = M. *d*, *dan* 589, *dringet* 1038, *dorre* 1347, *dryssig* 143, *dutsch* 1178, *du* 503 stb.; *edel* (: *gesedel* 30), *funden* (: *stunden* 285), *enden* (: *wenden* 567, : *senden* 674), *werden* (: *erden* 754, 774), *vnden* 283, *erdencken* 540, *erdrich* 1118. Kétszer kfn. *d* = M. *t*, *tenen* (denen) 819, *ertrich* 510, 516; talán az eredeti kéziratból.

2. Szó végén. kfn. *-t* (< *-d*) = M. *-t*, *-d*. *hant* (: *lant* 937, 1068, 1345, : *missgewant* 766, : *verschwant* 1319, : *gant* 695), *munt* (: *stunt* 585), *kunt* (: *stund* 655), *land* (: *hand* 400, 681, 994, : *sand* 1088, : *gesand* 1174), *mund* (: *grund* 1058), *gesund* (: *stund* 1040), *kind* (: *sind* 735). Bár az írás ingadozik, O. kétségtelenül tenuist ejtett (v. ö. *hant* : *verschwant* 1319, : *gant* 695 stb.).

kfn. *k*.

43. §. 1. Szó elején. kfn. *k* = M. *k*-, *c*-, *kraft* 13, 264, 451, 1046, *konig* 146, 867, 976 stb. *komen* 148, 198, 338, *knabe* 154, *krug* 560 stb. *c* főleg idegen eredetű szavakban vok. és liq. előtt:

cappel 790, *cardinal* 1125, *clar* 409, 446, *cleinad* 1024, 1144, *closter* 764, *cristen* 1164, *cristal* 446 stb.; *cleider* 747, *craft* 327, 860, 1146. *crefteclich* 324. Egyszer *ch*-nak iratik: *chempnate* 69.

2. Szó közepén. kfn. *-k*, *-ck*, = M. *-ck*, *winckelt* 1208, *rücken* 334 stb. Egyszer *g*-nek írja a másoló: *pegert* 947.

3. Szó végén. kfn. *-k*, *-ck* = M. *-ck*, *schmack* (: *magk* 62), *tranck* (: *gedanck* 587), *werck* (: *konigspcerk* 1380) stb. Ezen *k*-t kapcsolja O. rimben a szó végén zöngétlenné lett *g*-vel: *schmack* (: *magk* 62), *werck* (: *konigspcerk* 1380). Ezt megtették fn. és kn. költők egyaránt (Weinh. Mhd. Gr. 228, 232).

kfn. *g*.

44. §. 1. Szó elején. kfn. *g*- = M. *g*-, *gh*-, *gan* 628, 735, *gen* 477, 604, 1079, *gieng* 702, *guldin* 2, 22, stb. *gh* csak háromszor: *ghen* 1049, 474, *gehent* 696. *gh*-val jelöli a rfr. leíró a gutturális palatális voltát (Weinh. Mhd. Gr. 222).

2. Szó közepén. kfn. *-g* = M. *-g*-, *-ch*-, *liegen* (: *betriegen* 1388), *tagen* (: *wagen* 662, : *sagen* 524) stb. *ch*-val csak kétszer jelöli a rfr. leíró nyj.-a palatális gutturálisát, *plegen* (: *lechen* 798), *lechen* 404, 396.

3. Szó végén. kfn. *-c* (< *-g*) = M. *-g*-, *-gk*-, *-ck*-, *fug* (: *genug* 175, 225), *krug* (: *genug* 560), *gieng* (: *befieng* 702), *tag* (: *mag* 14, 540, 602), *zwenzig* 239, *vierzig* 384 stb.; *-gk* kétszer: *magk* 62, *langk* 899; *-ck* egyszer: *konigspcerk* (: *werck* 1380).

Spiransok.

kfn. *f*. *v*.

45. §. A kfn. labiodentális spiranst jelölik *f* (< germ. *p*) és *v* (< germ. *f*). A kettő közt nem lévén kiejtésbeli különbség, a kéziratok is folyton ingadoznak a jelölésben. Helyesen írta a másoló: *fursten* 86, 92, 1176 stb., *fulet* 60, 224, *fug* 174, *fueren* 266 stb.; *venster* 17, *vinden* 314, 749, 1046, *vorn* 310, *vast* 109. Ingadozás: *varb* 89, 101, 121 és *farb* 103, 106, 114 stb., *vart* 1087 és *fart* 210, *verren* 455, 1317 és *fern* 508, *vogellin* 916 és *vogel* 925, *vrist* 336, 470 stb. és *frist* 706, 806, 986. Liq. előtt *v* helyett állandóan *f*-et ír a másoló: *fleschen* 1312, 1033, *fliisset* 575, *flis* 555, *fluss* 209, *flut* 229, *freude* 864, *frewelich* 646, *frolich* 614.

kfn. s.

46. §. 1. Szó elején és közepén. A zöngétlen dentális spiranst *l, m, n, p, t, w* előtt már a XIV. században *š*-nek ejtették, amit a kéziratok is sokszor megjelölnek: *geschlieffen* 123, *schlieft* 501, *geschlecht* 866, (de *gesloss* 415 is); *schmackhaft* 1314 (de *smack* 804 is), *verschmelczet* 831, *schnelle* 291 (de *snellich* 225, *versnyten* 716, 1063 is); *schwarz* 440, 553, *schwige* 1385, *schwelle* 1, *schwert* 838. Vok. előtt: *schar* 1399, *schaffen* 588, *schamen* 998, *geschauen* 133, 383. Az *sp, st* kapcsolatban megmaradt a régi írásmód egész máig: *spat* 986, *spiegel* 435, 447, 451 stb. *spise* 155, 172, 1089, *sporn* 840, *springet* 54, *verspart* 1064; *starck* 690, *stein* 8, 38, 86, *stossen* 84, *verstercken* 831, *gestalt* 365, 1282, *gestraffen* 1364.

A germ. ófn. *sk*-ből keletkezett *š* hangot a másoló állandóan *sch*-nek írja: *schild* 838, 1344, *schir* 413, *schirnet* 54, *schin*, *schinen* 543, 545, 566, *mensch* 154, 715, *tisch* 25, 33 stb.

1. Szó végén. kfn. -s = M. -s, -zz, *hus* (: vs 245), *las* (: was 1151, 1296), *was* (: bas 1161), *sas* (: was 495, 1315), *sazz* (: wazz 1130).

kfn. *ž, žž*.

47. §. kfn. *ž, žž* = M. *s, ss; zz; cz, das* (: bas 1022), *wis* (: flis 1315), *essen* (: gegessen 27), *lassen* 975; *hiezzen* (: giezzen 233), *sazzen* (: strazzen 1095), *sazz* (: wazz 1030), *bezzar* 508, *geezen* 618; *weicz* 309, *muczgang* 1395. A *ž* már a XIII. század végén egybeesett az *s*-el (Paul 29, Weinh. Mhd. Gr. 204), innen magyarázhatók a 46. §. 2.-ben előforduló *s:ž* rímek.

kfn. *h, ch*.

48. §. kfn. *h, ch* = M. *ch (gh, h)*. *h: h* p. o. *gesicht* (: *geschichte* 288, 580), *siecht* (: *geschichte* 453, : *nicht* 1122), *nicht* (: *angesicht* 15, : *pflicht* 156), *licht* (: *nicht* 380, : *sicht* 537), *knecht* (: *recht* 340), *genucht* (: *frucht* 847), *gedacht* (: *bracht* 1185), *betracht* (: *gemacht* 220) stb. *ch: ch* p. o. *geschach* (: *darnach* 1374), *sach* (: *sprach* 1118, 1242), *schmach* (: *geschach* 215) stb. Egyszer *gh*-val írja: *naght* 150, néha *h-t* ír: *solh* 874, *solher* 725, de *solich* 1146.

kfn. *j*.

49. §. kfn. *j* = M. *j*. Nincs megjegyezni való.

Affrikáták.

kfn. *pf*.

50. §. 1. Szó elején. a) kfn. *pf* = M. *pf*-, *ph*-¹ *pfaffe* 789, *pfell* 1028, *phell* 749, *pforte* 612, *pflaster* 325, 419, *pfiler* 425, *pflegen* 976; *entphettent* 746, *entphie* 1104, 1132, *entphiengen* 1101. Ezen *pf*-es alakok magukban véve még nem bizonyíthatnának a költemény fn. eredete mellett, mert a bajor ortográfia hatása folytán rfrk. emlékekben is előfordul a *ph*, *pf* írásjel (Böhme 74, Michels 139 jegyz.).

b) kfn. *pf* = M. *p*-, *paffe* 201, 1099, 1238, 1340, 1362, *paffheit* 1237, *pert* 1094, *porte* 619, *plage* 50, *plegar* 1174, *plegen* 40, 794, *pflicht* 157. Változatlan *p*- a XV. század végén az rfr. nyj. sajtósága (Franck 67, Braune PBrB. I. 1. II.). A II. lautverschiebung után átvett kölcsönszavakban is megmarad a *p*-, *palas* 483, *patriarch* 203, *pischof* 1102 (v. ö. Schatz 67), *port* 625, 433, *priester* 1007.

2. Szó közepén. kfn. *-pf* = M. *-p*-, *-ph*-, *-pf*-, *kopher* 311 (nyg. kuppar), *apfel* (: *stapfel* 417), *apfel* 3, 809, 858. A *-pf* itt már határozottan fn. eredetre mutat. kn. dialektusokban — kivéve a felsőfr., délfr., délthür.-t, a germ. *-pp*- változatlanul maradt (Unwerth 74, Michels 137 jegyz.).

3. Szó végén. Nem fordul elő.

kfn. *z*, *tz*.

51. §. kfn. *z*, *tz* = M. *z*, *cz*, *tz*. 1. Szó elején: *zertlich* 372, *zweinczig* 418 stb. 2. Szó közepén: *herczogen* (: *zogen* 164), *zweinczig* 418, *vierczig* 235, *funfczig* 153, *ganczen* 200, *kurczwile* 53, *schwarczem* 440; *zweintzig* 193. kfn. intervok. *-tz* = M. *-cz*-, *-tz*-, *seczen* (: *leczen* 464), *sitzen* 55, *luczel* 1292, *gesaczt* 897, *hicz* 303, 370, 372, *sitzt* 190, 921, *gesetzt* 425 stb. 3. Szó végén. *schwarcz* (: *harcz* 815), *gancz* 549, 638, *holcz* 1253, *krucz* 1228, *gantz* 1039.

Liquidák.

kfn. *l*.

52. §. kfn. *l* = M. *l*. A *bischof* szó a bajorban az igen elterjedt *-olf* végű nevek analogiájára gyakran *bischof*fnak íratik (Weinh. B. Gr. 92.), O. *bischof* 193.

¹⁾ A *ph* rfr. emlékekben is affrikátát jelölt (Böhme 8, Franck 67), nem pedig aspirátát, mint Braune gondolta (PBrB. I. 5.)

kfn. *r*.

53. §. kfn. *r* = M. *r*. A *werlt* helyett gyakran előfordul a *welt* (fn. XII. század óta, Weinh. Mhd. Gr. 213), de rímben nem mutatható ki.

*Nasalisok*kfn. *m*, *n*.

54. §. kfn. *m*, *n* = M. *m*, *n*, *nn* keletkezett aszszimiláció folytán, *myenner* (: *immer* 258), *stunn* (= *stunde*) 539.

*Félhangzók.*kfn. *w*.

55. §. 1. Szó elején. kfn. *w* = M. *w*-, *wasser* 1089, *weicz* 309, *wer* 1062, *was* 1045 stb.

2. Szó közepén. *a*) kfn. *-w-* = M. *-w-*, *buwen* 725, *gerwen* 235, *gewelbe* 860, 505 stb. *b*) kfn. *-w-* = M. *-b-*. *melb* dat. (: *selp* 271), *melbés* (gen.) 226, *farbe* 101, 102, 106, 116, 121. A *w > b* változás liqu. után a fn. és kn. terület egy részén közönséges (Michels 155). A bajor-osztrákban néha vokális után is beállt e fejlődés (Weinh. B. Gr. 125), O. *plabe* 112. Hogy O. explosivát ejtett ezen esetekben, bizonyítja a *melb* (: *selp* 271) rím.

3. Szó végén a *w* már az ófn.-ben *o*-vá vokalizálódott, s ezen *o* liq. és hosszú magánhangzók után lekopott, *gar* (ófn. *garo*) 923, *mel* (ófn. *melo*) 355.

*

Függelékül közlöm a praeterito-praesentiák s azon igék ragozását, melyek a költemény nyj.-nak megállapításánál fontossággal bírnak.

*Praeterito—Præsentiák.*56. §. kfn. *kunnen*, *künnen*.Praes. Ind. S. 3. *kan* (: *an* 37).*kan* 859, 1329.Praet. Ind. S. 3. *kund* (: *stund* 1000, 1300, : *vnterstund* 212).*kund* 773.*kun* 958.Praet. Conj. S. 3. *künt* 95.

57. §. kfn. turren, türren.

- Praes. Ind. S. 1. *tar* 1360, *getar* 1242.
 3. *tar* (: *fu war* 45, : *offenbar* 1360).
entar (: *war* 795).
getar (: *gar* 1242).

58. §. kfn. suln, süln.

- Praes. Ind. S. 2. *solt* 503, 512, 545, 1073.
 3. *sol* (: *wol adv.* 382).
 Pl. 2. *sult* 1145.
 Praes. Conj. S. 3. *süll* 1337, 1340.
 Praet. Conj. S. 3. *sold* 295, 1203.
 Pl. 3. *solden* (: *wolden* 1230, 658).

59. §. kfn. mügen, mügen.¹

- Praes. Ind. S. 1. *mag* 1242.
 2. *macht* 870, 1075.
macht 1212 (l. *Weinh. Mhd. Gr.* 409).
 3. *magk* (: *schmagk* 64).
mag 135, 259, 330.
 Pl. 3. *mogen* 1362.
mügen 64.
 Praes. Conj. S. 3. *moge* 1045.
mug 94, 299.
 Praet. Ind. S. 2. *mocht* 964.
 3. *mocht* 958, 1156.
 Inf. *mügen* 1035.

60. §. *Verbum Substantivum*.

- Praes. Ind. S. 3. *ist* (: *frist* 985).
 Pl. 3. *sind* (: *kind* 735, : *hofgesind* 143).
sind 4, 45, 70, 730 stb.
sin (: *darin* 624, : *guldin* 2, 22, : *in* 1054, : *perlin*
 893, : *saradin* 8).
sin 27, 679.

¹ A kfn. wizzgen. tugen, gunnen, durfen igéknek csak egy-két alakja fordul elő a költeményben, de az sem rimben.

Praes. Conj. S. 3. *sy* (: *fry* 1330, : *py* 94, 508, : *ply* 312).

Pl. 3. *sin* (: *fin* 890).

Praet. Ind. S. 3. *was* (: *las* 1151; : *palas* 865, : *pas* 1162).

Praet. Conj. S. 3. *wer* (: *mer* 1106).

war (: *plegar* 478, 1177).

Inf. *sin* (: *adamantin* 298, : *fin* 111, : *in* 176, : *un-*
sichtin 117, : *rubin* 105).

wesen (: *erlesen* 106).

wesen 103, 384.

Part. Perf. *gewesen* 198.

Jegyzet. Ind. praes. Pl. 3. O. a kfn. sint helyett leginkább a *sîn-t* használja, amit a coniunctivus hatásának kell tulajdonítanunk. A coniunctivus hatása az indicativusra korán észlelhető. Már a XIII. században behatolt a conj.-i *sîn, sît* a praes. ind. pl. 1. 2. sz.-be s kiszorította az egész német nyelvterületen a régi *birn, birt* alakokat (Weinh. Mhd. Gr. 364). A többes 3. sz.-be is korán behatolt az optativusi *sîn*, de csak középnémet területen (Weinh. u. o., Rückert 264.). A bajor-osztrákban sokáig megmaradt a *sint* (Schatz 173), a conj. hatása csak abban nyilvánult, hogy a *sint* vokálisa a XV. század elején diftongizálódott (*seind*, Weinh. B. Gr. 296). Felnémet területen a conj.-i *sîn* csak a XVI. század végétől mutatható ki az ind. praes. plur. 3. sz.-ben (Weinh. B. Gr. i. h.).

Ha tekintetbe vesszük, hogy költeményünk keletkezési ideje a XIV. század második fele, úgy világos, hogy O. *sîn* alakot csakis kn. (valószínűleg sziléziai) hatás alatt használhatta.

Praet. conj. Itt O. valószínűleg az umlaut nélküli alakokat használta, hiszen az *-ære* végzetet is *-ar-*nak ejtette (l. 8. §.). A *war* (praet. conj.) alak különben fn. és kn. területen egyaránt használatos volt (Weinh. Mhd. Gr. 365.).

61. §. kfn. *wellen*.

Praes. Ind. S. 3. *wil* (: *vil* 167, 202, 320).

Pl. 1. *wellen* (: *gesellen* 1383).

wollen 278, 300, 522, 523, 524, és még ötször.

3. *wollent* 815.

wollen 185.

Praes. Conj. S. 3. *well* (: *hell* 82).

woll 262.

Praet. Ind. S. 3. *wolt* 1168, 1170, 1174, 1179.

Pl. 3. *wolden* (: *solden* 658, 1230).

Inf. *wellen* (: *nemen* 301).

Jegyzet. O. az *e-s* alakokat használta, amint azt a rímek bizonyítják, bár az ő idejében az *o-s* alakok is el voltak terjedve az egész német nyelvterületen.

62. §. kfn. *gân*, *gên*.

Praes. Ind. S. 3. *gat* (: *stat* ige 249, 478, 808, 1095, : *hat* 620, 635, : *stat* főnév 248, 1098).

get 222, 245, 535, 544, 608, 812.

Pl. 3. *gant* (: *hant* 695, : *genant* 286, : *samt* 614, : *trinitat* 712).

gent (: *stent* 700, : *gestent* 280).

gent 69, 270, 418, 705, 744, 748, 759.

Praet. Ind. S. 3. *gie* (: *entphie* 105, 1131).

gieng (: *befieng* 701).

Pl. 3. *giengen* (: *enthphiengen* 1101).

gingen 1236.

Inf. *gan* (: *stan* 628, : *began* 738).

gen 474, 477, 604, 1097, 1099.

Jegyzet. O. amint a rímek mutatják, a *gân* ige *a-s* alakjait használta. Bár a kfn. korszakban a bajorban eleinte a *gên* alakjait használták, rímekben való könnyű kezelhetőségük folytán az *a-s* alakok hamar elterjedtek, sőt túlsúlyra is jutottak (v. ö. *Heinzel-Festgabe*, *Zwierzina* 467; *Weinh. Mhd. Gr.* 252, 257).

63. §. kfn. *stân*, *stên*.

Praes. Ind. S. 3. *stat* (: *gat* 478, 808, : *hat* 432, 548, 858,

: *kempnat* 76, 910, : *primat* 978).

stet 98, 245, 231, 490, 588, 678, 882.

Pl. 3. *stant* (: *hant* 430).

stent 912.

Inf. *stan* (: *Johan* 82, : *han* 378, 428, : *lan* 504, : *man*

466, : *Toman* 204).

Jegyzet. O. ennek az igének is *a-s* alakjait használta. (A sziléziai nyj.-ban csak *gên*, *stên* ismeretes, *Rückert* 266.).

64. §. kfn. hân.

- Praes. Ind. S. 1. *han* (: *an* 1351, : *wan* 1355).
 3. *hat* (: *stat* hatszor, : *rat* 1225, *gat* 124).
 Pl. 1. *han* (: *an* 857, : *Johan* 970, : *lan* 1075, 1146).
haben 219, 220, 972.
 3. *hant* (: *lant* 935).
habent 156, 788.
haben 758.
- Praes. Conj. S. 1. *hab* (: *gab* 708, 933).
hab 1380.
 3. *habe* 766, 1355.
- Praet. Ind. Pl. 3. *hatten* 287.
- Praet. Conj. S. 3. *hiet*¹⁾ (: *diet* 218).
het 1200, 1262.
- Pl. 3. *hieten*¹⁾ (: *nieten* 616).
hetten (: *stetten* 208).
hetten 497.
- Inf. *han* (: *kapellan* 728, 785, : *stan* 425, 1045).
haben (: *erhaben* 78).
haben 380, 482, 741, 758, 1068.

Jegyzet. O. a *conj. praet. s. 3* és *pl. 3*-ban a *bajorra* nagyon jellemző (Weinh. B. Gr. 321, Michels 244, 2.) *hiete*, *hieten* alakokat használja. *Inf.* A „*haben*“ teljes alakot O. a jobb fn. költők módjára csak *pregnans* jelentésben, mint „*halten*“-t használja, p. o. „*wie got sin gericht wil haben*“ 1226.

65. §. kfn. lân.

- Praes. Ind. S. 3. *lat* (: *hat* 960).
 Pl. 1. *lan* (: *Johan* 1007, : *kan* 832).
lassen 164, 1335, 1342.
 3. *lan* (: *han* 1146, 1075).
- Praet. Ind. S. 3. *lie* (: *hie* 1290, : *venedie* 1270).
lie 1259.
liess 874.
- Pl. 1. *liessen* 996.
- Inf. *lan* (: *getan* 1275, : *Johan* 1135, : *stan* 804).

¹ Ezen adatokat a kn. leiró *het*, *heten*-nek irta.

EREDMÉNY.

66. §. *Bajor-osztrák sajtáságok*

1. kfn. *â* : kfn. *ô* (2. §.).
2. kfn. *-ære* = O. *-ar* (8. §.).
3. *âl* i-umlaut (4. §.).
4. A költeményben csak egy kvalitású *e* hangok rimelnek (7. §.).
5. kfn. *-or* egyszer = *-ar* (16. §.).
6. kfn. *i, û, iu* diftongizálódása (12. §., 19. §., 27. §.).
7. A kfn. *ei, ou* diftongusok *ai, au*-nak való írása (22. §. *b.*, 24. §.).
8. *i + h* : *ie* (35. §.); *u + n* : *uo* (36. §.); *ü + r* : *üe* (37. §.).
9. A germ. *b*-nek megfelelő zöngétlen hang tulnyomóan *p*-nek írva (39. §.).
10. A fn. *ch* (= aln. *k*) csak egyszer található a kéziratban (43. §.). Lehet, hogy az eredetiben sem fordul elő többször, mert a bajor írók közül is sokan megmaradtak a *k* írása mellett (Paul 95. §.).
11. Gyakori a *w > b* változás (55. §.).
12. *bischof* (52. §.).
13. Praet. conj. S. 3. *hiet*, plur. 3. *hieten* (64. §.).

67. §. *Középnémet (rfr.) sajtáságok.*

1. kfn. *e* = M. *i* (9. §.).
2. kfn. *ae* = M. *e* (3. §.).
3. kfn. *u* = M. *o* (17. §.).
4. kfn. *ie, uo, üe* gyakran monoftongusnak írva (26. §., 29. §.).
5. kfn. *t* néha *d*-nek iratik (41. §. 1. *b.*).
6. kfn. *tr-* néha *dr-* (41. §. 1. *b.*).
7. kfn. *ld* = M. *ld* (41. §. 2. *c.*).
8. germ. *p-* sokszor megmarad (50. §. 1. *b.*).
9. germ. *mp* változatlan (50. §. 2.).
10. *š-* umlaut (5. §.).
11. Ind. praes. pl. 3. *sîn* (60. §.).

*

A költemény nyj.-a ezek szerint *osztrák*. A *sîn* (= ind. praes. pl. 3.) gyakori használata azonban *középnémet* hatásra is enged következtetni. A kn. dialektusok közül első sorban a *sziléziai* jöhet

számításba, mely a XIV. század vége felé már meglehetősen közel állt a bajor-osztrákhöz (Rückert 2, 9). Az előbb említett bajor-osztrák sajtásokok közül a 2 (u. o. 24), 5 (u. o. 25 ll.), 6 (u. o. 95 ll., 114 l., 116 l.), 9 (u. o. 124 ll.), 11 (u. o. 123 ll.) a sziléziaiban is kimutatható.

A másoló nyj.-a a *rajnai frank* volt.

ÖSSZEFOGLALÁS.

Az eddig elmondottak lényege, röviden összefoglalva, a következő:

Oswald költeményében János pap mondáját a német császármondával kapcsolja össze. Az előbbinél irodalmi forrásból merít: teljesen híven követi a latin D. szöveget,¹⁾ az utóbbinál forrása a népmonda. A császármondának az az alakja, melyet Oswald dolgozott fel, több ok miatt fontos: e változat egyedüli emléke a középkori s a XVI. századbéli (helyhez kötött) császármonda közti átmeneti típusnak. E variáció — mely a Felvidéken legelőször kétségtelenül az egyházreformáló törekvésekkel rokonszenvező németek közt terjedt el, — legerősebb támasza Schultheiss elméletének.

Oswald Ujbányán (azelőtt Königsberg, Bars-m.) írta művét a XIV. sz. utolsó éveiben. Ujbánya a XIV.—XV. sz.-ban igen gazdag és virágzó német bányaváros volt. A város — politikai helyzetét és kulturális viszonyait tekintve — igen magas fokon állt. Nem sokkal maradhatott a többi bányaváros megett. Alapítói knn. (közelebből sziléziai) eredetére sok jel mutat (p. o. a részben ma is meglévő város-, folyó-, családnevek, ill. azok hangtani sajtáságai; azonkívül a környékbeli német település története). E knn. lakosság hamar beolvadt a későbbi bajor-osztrák bevándorlókba. (A *Stadt-buch* és a *Cur. Prot.* nyelve az osztrák; v. ö. a többi bányavárosok fn. nyj.-t.). E fn. telepések nyelvére azonban kétségtelenül hatással volt a városalapítók knn. nyj.-a is. Az újbányaiak nyj.-ával egyezik Oswald költeményének a nyelve, mely szintén osztrák, knn. (sziléziai) elemekkel keverve.

¹⁾ Nem lehetetlen, hogy Oswald a levél szövegét a garamszentbenedeki kolostorból kapta. A kézirat megszerzése talán összefügg I. Szigfrid apátnak 1346. évi németországi és angliai utjával (Knauz 73. l.).

Költőnk *Schreiber*-nek nevezi magát. Ujbánya kir. bányavárosa foglalkoztatott a legrégebb időktől notáriusokat és *Schreiber*-eket (v. ö. a néhány fenmaradt adatot és a többi bányaváros idevágó bejegyzéseit). Ezek közt akadhatott az általános műveltségen felülemelkedő, költészettel foglalkozó egyén is. (Késmárk XV. sz.-i krónikáját is a város jegyzői irták; v. ö. a bártfai jk. közölt bejegyzéseit is.) Ilyennek tartom Oswaldot is. Oswald minden valószínűség szerint a német Ujbánya német jegyzője volt, ki művében a császármondának a felvidéki bányavárosok környékén élő változatát dolgozta fel.¹⁾

Ha nyelvjárásából születési helyére akarunk következtetni, úgy csakis Ujbánya és a közeli bányavárosok (Bakabánya, Besztercebánya, Selmezbánya) jöhetnek számításba. Bár élénk összeköttetésben álltak felvidéki németjeink Németországgal²⁾, nem szükséges Oswald németországi iskoláztatására gondolnunk. A kedvező kulturális viszonyok folytán megszerezhetette ő a felvidéki bányavárosokban is azt a műveltséget, melyet költeményében elárul.

*

1) Azon feltevés ellen, hogy költőnk Ujbánya jegyzője volt csak egy körülmény szól, mégpedig az, hogy Oswald a császármonda elbeszélésénél a parasztokra hivatkozik, akiktől ő ezt hallotta, nekünk pedig nem maradt fel adatunk arra nézve, hogy a császármonda Magyarországon a nép körében élt volna.

Ez ugyan igaz, de azért épen nincs kizárva, — sőt igen valószínű, — hogy a német császármonda a felvidéken népmonda volt, hiszen még a XIV. században is vándoroltak be németek a Felföldre kn. és bajor-osztrák területekről (Kaindl 198. l. és 203. l.), tehát ép olyan vidékekről, ahol a valdizmus igen el volt terjedve. Így az újbányaiak ha közvetlenül talán nem is, közvetve mégis állhattak a népszerű Hohenstauf mondájának hatása alatt. De ha ez nem is volt így, még akkor sem bízhatunk meg Oswald ezen állításában. Hiszen egy más helyen (1359. v.) meg azt mondja, hogy Frigyes eltűnéséről a „Romsch cronica“ is szól, pedig a *Gesta Romanorum* ezt egy szóval sem említi.

Itt említhetjük meg — bár minden jel Oswald felvidéki születése mellett szól, — hogy volt egy esemény, mely alkalmával bizonynyal sok idegen *Schreiber* tartózkodott Ujbányán: ez volt Zsigmond király 1405.-i újbányai tartózkodása, kinek kíséretében, tekintve, hogy bányatörvények hozásáról volt szó, bizonyára sok jegyző és másoló is akadt.

2) A XIV. sz.-tól kezdve sok felvidéki német ifjú jár németországi egyetemekre (Kaindl 341. ll.), a kereskedelmi összeköttetés is igen élénk már a reformáció előtt; a jegyzőkönyvekben is találhatunk erre vonatkozólag egyet-mást (Nürnbergerin F. 2 b, 5 b, 13 b, 14, stb. Burggraf von Nyerenwerch F. 49, 134, 147.).

Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés, Oswald-e az első magyarországi születésű s itthon működő német költő? Nem mutatható-e ki esetleg már ő előtte is irodalmi törekvés a hazai németlakta vidékeken? Ez természetesen szorosan összefügg az irodalmi érdeklődés kérdésével.

Hogy éltek a Felvidéken német írók és ki volt fejlődve a közönségben az olvasás kedve, azt legjobban bizonyítják a fennmaradt művek és a könyvtárak emlékei. Az első ráánkmaradt verses, hazai német nyelvemlék tudtommal a bártfai jegyzőkönyv fedelére írt, hét-strófás kis vers kb. 1439-ből. (Közölte Fejérfataky i. m. 301. l.). A prózai munkák közül említést érdemelnek: a szepes-szombathelyi krónika (XV. század; szerzője szepesi születésű),¹⁾ *Urbis Kesmarki Memorabilia* (1433—1547),²⁾ Sperfogel krónikája (1516—1534, Lőcse),³⁾ a *Zipserische oder Leutschauerische Chronik* (XV. század),⁴⁾ és Leibnitzer krónikája (XVI. század).⁵⁾ Ezek bizonyítják, hogy éltek a felföldi németek közt tollforgató és önálló (bár leginkább prózai) munkát alkotó művelt egyének is.⁶⁾

Irodalmi érdeklődésre mutatnak ez emlékeken kívül az egykorú magánkönyvtárakra vonatkozó adatok is.⁷⁾ (A hazai középkori könyvtárak kimerítő történetének hiányát itt — sajnos — nagyon is éreztem. Pedig a különféle folyóiratok hasábjain közölt sok, értékes adat már nagyon megkönnyítené e mű megírását.) A nagyszámú szerzeti, egyházi, papi könyvtárak itt nem jöhetnek

¹⁾ J. W. Nagler und J. Zeidler, *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte*. Wien, 1899. I. 332. l.

²⁾ C. Wagner, *Annalecta Scepusia Sacri et Profani*. Viennae, 1774. II. 105. II.

³⁾ u. o. II. 133. II.

⁴⁾ u. o. II. 1. II.

⁵⁾ u. o. II. 46. II.

⁶⁾ Hans Folz a Meistergesang megalapítóihoz két erdélyi származású költőt is számít: „Graf von Seldneck, Anton Betzler, die waren beid von Sibenburgen here“ (Goedeke, *Grundriss*. I², 308.). Kunrad Nachtigalnál Seldneck—Veldeneck (Ph. Wackernagel, *Das deutsche Kirchenlied*. Leipzig, 1864. II, 1078 l.). Folz állításából az világlik ki, hogy Seldneck és Betzler Németországban éltek.

⁷⁾ Fennmaradt sok felvidéki másolónak, (p. o. Besztercebányán Johannes Privigia 1477, *Magyar Könyvszemle* 1887, 152 l.; Körmöczön Smelcer Bertalan XV. század *Magy. Könyvsz.* 1881. 214 l.; Eperjesen Heckl György 1482 körül, Pintér J., *A magy. irod. tört.* I. 322 l.; Szepesmegyében Petrus de Stoll 1410; *Magy. Könyvsz.* 1879, 48 l.) miniaturnak (p. o. Selmeczen Valentinus Gobil, *Magy. Könyvsz.* 1887, 154 l.; Lőcsén több XV. sz. *Magy. Könyvsz.*

tekintetbe; ezek leginkább latin, — itt-ott német¹⁾ — egyházi könyveket tartalmaztak. A városiak már inkább. Ezekben néhol a jogi könyveken kívül legendákra is akadunk (p. o. Besztercebányán: Jacobus de Voragine, *Legendae Sanctorum*).²⁾ A magánkönyvtárak közül megemlíthetők Egkenfelder Liebhard (1442—1454) pozsonyi városi jegyzőé, ki könyveit csekély kivétellel maga másolta.³⁾ Könyvtárában volt a sok latin és német jogi, egyházi és orvosi könyvön kívül egy német vallási mű a halálra készülés módjáról,⁴⁾ egy Nagy Sándorról és Akre város elestéről szóló krónika,⁵⁾ egy német kalendárium és „sok jó anyagot tartalmazó“ német könyv,⁶⁾ egy sakkönyv⁷⁾ és a Wigalois másolata.⁸⁾

Felmaradt Orban Weyten (1400, Sopron),⁹⁾ Henckel János (XV. sz. Erdély),¹⁰⁾ Georgius Petri és Blutfogel Boldizsár bártfai presbyterek (XVI. sz. eleje) könyvtárának az emléke is.¹¹⁾ E könyvtárak tulajdonosai jóval túlhaladták koruk átlagos művelt-

1899. 234 l.; 1. ezenkívül Csontos J., *Adalék a magyarországi XIV.—XV. századbeli könyvmásolók és betűfestők történetéhez* című értekezését. Magy. Könyvsz. 1879) és könyvkötőnek (Kassán Henrik 1493, *Magy. Könyvsz.* 1907. 95 l.) az emléke. Ők azonban leginkább az egyház szolgálatában álltak, így ezen adatoknak a bennünket érdeklő kérdésre vonatkozólag nincs nagy fontosságuk.

¹⁾ p. o. Sopronban, *Magyar Könyvszemle* 1890. 49. l.

²⁾ A. Ipolyi, *Die Geschichte von Neusohl*. Wien, 1875. 72. l.

³⁾ Ortvy Tivadar, *Pozsony város története*. Pozsony, 1903. II. k. 4. rész. 344 ll.

⁴⁾ Item ain deutsch weiss puchel Regal pleter in ainer weissen ligatur schon beschlagen, das Innhalt wie man sich sol schicken ze sterben vnd vil materi der peicht, meiner hanntgeschrift.

⁵⁾ It. ain deutsch puch in einem Roten losch vnd preter gepunden dar Inn vindt man die Regierung des grossen Alexander, von der Stat Akers wie die verloren ist worden, meiner hanntgeschrift.

⁶⁾ It. ain deutsch puech, dar Inn ist am anfang ain Kalendary vnd darnach vil gueter matery in ain Gruens losch vnd preter halb pogen gros gepunden, meiner hanntgeschrift.

⁷⁾ It. ain deutscher Schach Zabel schon gemalt vnd seuberlich in preter vnd in ain weisses vel gepunden vnd meiner hanntgeschrift.

⁸⁾ It. ain deutsches puech genant Wigaloys In pergamen in preter gepunden aber nit vberzogen meiner hanntgeschrift nit.

⁹⁾ Beöthy-Badics, *Magy. irod. tört.*³ 1. 99. l.

¹⁰⁾ *Magy. Könyvsz.* 1899. 234. l.

¹¹⁾ Dr. Abel Jenő, *A bártfai Szt. Egyed temploma könyvtárának története*. Budapest, 1885. 58. l. és 78. l.

ségét. Ő és a városok litteratus polgárai¹⁾ képezhették az Oswald-féle költők közönségét. Közülük kerülhettek ki azok a Meistersingerek is, kiknek nyomát Schröer a hazai német karácsonyi játékokban is felismeri.²⁾

Egy kassai könyvkereskedő 1583-ból származó jegyzéke³⁾ igen tanulságos arra nézve, hogy milyen művek érdekelték felvidéki németjeinket, bár tény, hogy keletkezési idejét Oswald korától elválasztja a reformáció, mely a hazai németiségre nagy ébresztő hatással volt. Ebben találhatunk p. o. a következő művek: Cronica Francken, Sibylla Weissagung, Herzog Ernst, Pfaff von Kalenberg, Rencken Fuchs, Schimpf und Ernst, Rollwagenbüchlein, Lugenteuffel, Spilteuffel, 126 deutsche Lieder, Susanna Spiel, stb.

Hogy éltek a Felvidéken már a XIV.—XV. sz.-ban is német írók s ki volt fejlődve a nép egy bizonyos körében az olvasás-kedv, szóval hogy volt irodalmi élet, az kétségtelen.⁴⁾ (Igaz, hogy erről a fenti néhány adat alapján még nem alkothatunk teljes képet. A XIV.—XVI. sz.-beli hazai német nyelvemlékek felkutatása is oly feladat, mely még megoldásra vár).

Az Oswald előtti időből azonban nem akadtam a hazai német költészet művelőire. Így Oswald újbányai jegyzőt tekintem az első magyarországi születésű s itthon működő német költőnek.

1) V. ö. Ábel i. m. 17. l.

2) K. J. Schröer, *Meistersinger in Österreich*. Germanistische Studien II. 203. l. V. ö. *Deutsche Weihnachtspiele aus Ungern*. Wien, 1862. cz. művét is.

3) Ifj. Kemény Lajos, *Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára*. Magyar Könyvszemle 1895. 310. ll.

4) V. ö. Nagl—Zeidler i. m. l. 38. l. és 215. ll. is.

TÁRGYMUTATÓ.

Adso apát 10.
ál-Frigyes 12.
alnémetek a Felföldön 33.

bajor világkrónika 12.
Bakabánya 27, 28, 31, 34, 62.
bányavárosok, felföldi 28, 29, 30,
34, 35, 61.
bártfai könyvtárak 64.
Békefi 29.
Beszterczebánya 28, 29, 34, 64.

Curiale Protocollum 31, 32, 61.

császármonda, német 8—16, alap-
mutivumai 9, 12, Felföldön 61,
Németországban 11, Olaszor-
szágban 10, XVI. sz.-ban 16;
feldolgozásai: bajor világkró-
nika 12, Reinfried v. Braun-
schweig 14, Meistersingerlied
14, Neue Zeitung 16, Oswald
der Schreiber I. Oswald, Otto-
kár 13, I. Rothe 14, 16, szász
világkrónika 12, Volksbuch
1519-ből 16, J. v. Winterthur 16.

De vita Antichristi 10.
diftongusok 47—49.

Egkenfelder Liebhard 64.
El Avar 6.
Emmanuel 6.
Entekrist 10.

Fejérpataky 4.
felföldi irodalmi élet I. irodalmi
élet; könyvkötők 64, másolók
63, miniatorok 63; németek
33—35, eredete 33, 35, nyelv-
járása 35, 61; jegyzők I. Schrei-
ber.

Freisingi Ottó 5.
I. Frigyes 8, 9, 22, 23, 24.
II. Frigyes 8—16, 20, 21, 23, 24,
25, 40, 62.

Garamszentbenedek 27, 31, 61.
*Grimm*¹ 9.
*Grimm*² 24.
Gründnerek 34, 35.

„häu“ végzetű helységnevek 35.

Ibn el Athir 6.

Ipolyi 30.

irnokok a Felföldön I. Schreiber.
irodalmi élet a Felföldön 62—65.

János pap legendája 5; levele és tartalma 7, fordításai 8, Oswald-nál 18; mondája 5—8, történeti háttér 5—6.

jegyzők a Felföldön I. Schreiber.
Joachiták 10.

Kaindl 34.

Klopeysen 35.

Knauz 27.

könyvtárak: magán 63—64, városi 64.

Königsberg 3, 26, 35, 61.

keletiközépnémetek a Felföldön 34.

Körmöczbánya 28, 30, 31, 34, 37, 62, 64.

középfrankok a Felföldön 33.

Krikerhayerek 34—35.

Kyffhäuserberg 8, 16, 26.

Le cento novelle antiche 22, 24.

litteratus polgárok a Felföldön 65.

Lumtzer-Melich 30.

magánhangzók 42.

magánkönyvtárak I. könyvtárak.

magyarországi német írók 41, 63;
német nyelvemlékek 62—63.
mássalhangzók 49.

Meistersingerek 64, 65.

Meistersingerlied 14.

Methodisták 10.

német írók, irodalmi élet, nyelvemlékek a Felföldön I. magyarországi.

német könyvjegyzék 1583-ból 65.

Oswald der Schreiber 3, 14, 17, 23, 38—42, 61, 62, 65, műveltsége 38, 40, nem szerzetes 39, nyelvjárása 42—61, születési helye 62.

— *költeménye* 17—26, alkatrészei 22—26, forrása 21, 61, 62, helyesírása 18, jelentősége 26, 61, keletkezési ideje 17, keretelbeszélése 21—21, kézirata 17, másolója 18, 61, nyelvjárása 42—61.

Oswaldok a Felföldön 38

Ottokár 13.

Präterito-praesentiák O.-nál 55, 56.

Reinfried 14.

Relković 32.

Rothe I. 14, 16,

rövidítések 4.

Rückert 8.

Sebnitze 35.
 Selmezbánya 27, 28, 30, 31, 34,
 62, 64.
 Schreiber-ek a Felföldön 40—41,
 61—64.
 — Ujbányán 42, 62.
 Schröder 10.
 Schröer 34.
 Schultheiss 10.
 — elmélete 11, 61.
 Schwicker 34.
 Stadtbuch 1. újbányai Stb.
 Stamp 35.
 Stampa hibál 35.

szász világkrónika 12.
 szepesi németek 35.
 Szindzsar 6.

Ujbánya 3, 26—33, 35, 36, 61;
 alapítása 27, bányagrófjai 28,
 husziták Ujbánya környékén 29,
 kulturtörténete 29—30, neve 27,

Zsigmond Ujbányán 29; *ujbányai*
 esküdtek 32—33; német
 családnevek 30—31, 32—33,
 német nyelvemlékek 31—32,
 németek 30, 35, 37, 61, néme-
 tek eredete 30—31, nyelvjárása
 38, 61; papok 30; Stadtbuch
 32, Stb. nyelvjárása 37; tótok 29.

Valdensek 11, 51.
 Valkai 7.
 Vaticanium Sibyllae 10.
 Voigt 9.
 Volksbuch 1519-ből 16.

Winterthur J v. 15.

Zarncke 5.

Yeliu-Tase 6.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	3
Rövidítések	4
I. János pap mondája	5
II. A német császármonda	8
III. Oswald der Schreiber költeménye irodalomtörténeti szempontból	17
IV. Ujbánya	26
V. Oswald der Schreiber	38
VI. Oswald költeményének nyelvjárása	42
Összefoglalás	61
Tárgymutató	66

